

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Utbildnings- och forskningsnämnden för lärarutbildning
Lärarprogrammet, examensarbete 10 poäng

Inomhusmiljön i olika pedagogiska verksamheter

Maria Helgeson, Johanna Svensson
och Mikaela Williams

Examensarbete, LAU350
Handledare: Angelika Kullberg
Examinator: Sten Båth
Rapportnummer: HT06-2611-011

Abstrakt

Titel: Inomhusmiljön i olika pedagogiska verksamheter.

Antal sidor: 36

Författare: Maria Helgeson, Johanna Svensson och Mikaela Williams

Typ av arbete: Examensarbete 10 poäng

Handledare: Angelika Kullberg

Examinator: Sten Båth

Program: Lärarprogrammet, Göteborgs Universitet

Datum: HT 2006

Rapportnummer: HT06-2611-011

Nyckelord:

- Inomhusmiljö
- Förskola
- Reggio Emilia
- Materiell
- Inspirerad fallstudie

Sammanfattning

Vi har gjort en kvalitativ inspirerad fallstudie i två olika pedagogiska verksamheter – Reggio Emilia inspirerad förskola samt traditionell förskola. Syftet med arbetet har varit att jämföra förskollärares syn på inomhusmiljön och dess betydelse för barns lärande, samt att beskriva dessa miljöer. Våra forskningsfrågor är: Hur ser förskollärare på inomhusmiljön och dess betydelse för barns lärande? Är det någon skillnad på inomhusmiljön mellan förskolor med olika pedagogisk profil – mellan Reggio Emilia inspirerad förskola och traditionell förskola? Studien är gjord i sex olika verksamheter, som är belägna på västkusten i Sverige. Undersökningsgruppen består av sex förskollärare, varav tre i traditionella förskolor, två i Reggio Emilia inspirerade förskolor och en i en förskola med influenser från Reggio Emilia. För att ge forskningen en större spännvidd har vi använt oss av flera olika kvalitativa metoder, bland annat observationer, intervjuer och videofilmning. När vi observerat inomhusmiljöerna har vi valt att lägga fokus på lokalernas utformning, utbudet av material och hur det är placerat. Det vi har fått ut av studien är att det finns likheter i inomhusmiljön mellan förskolorna men också väsentliga skillnader, som att den traditionella förskolan är mer hemlik medan den Reggio Emilia inspirerade är mer institutionell. Synen på tillgängligheten av lek- och skapande material är lika men den faktiska placeringen skiljer sig åt mellan verksamheterna.

Förord

Vår gemensamma uppfattning är att samtliga tre har varit lika delaktiga i detta examensarbete. När vi läste in oss på ämnet delade vi upp litteraturen mellan oss, för att därefter delge varandra det som var intressant för vår studie. Tillsammans har vi skrivit inledning, tidigare forskning och metod. Vi har även sammanställt resultatet och skrivit diskussionen tillsammans. Några av styckena i kapitlen har vi skrivit utkast på var och en för sig och sedan diskuterat, bearbetat och färdigställt gemensamt. Vid samtliga studiebesök och intervjuer har alla medverkat.

Tack!

Vi vill rikta ett stort tack till alla som medverkat i vårt examensarbete. Först och främst vill vi tacka våra informanter, samtliga förskollärare, som har ställt upp på intervjuer och delgivit oss erfarenheter och tankar kring inomhusmiljön.

Ett speciellt tack till vår handledare Angelika Kullberg som har varit ett stort stöd under arbetets gång med värdefulla synpunkter och uppmuntrande ord när det varit motigt.

Till sist, men inte minst, vill vi tacka våra familjer och vänner som även de har stöttat oss under denna period. Utan er hade vi inte klarat detta.

Ett stort tack till er alla!

Maria, Johanna och Mikaela

Innehållsförteckning

1. Inledning	s. 6
1.1 Inledning	s. 6
1.2 Tidigare forskning	s. 6
1.3 Syfte och frågeställningar	s. 7
1.4 Definitioner av begrepp	s. 8
2. Litteraturgenomgång	s. 9
2.1 Vad säger läroplanen?	s. 9
2.2 Den traditionella förskolans framväxt	s. 9
2.3 Reggio Emilia	s. 12
2.3.1 Reggio Emilias framväxt	s. 12
2.3.2 Kunskapssyn	s. 12
2.3.3 De tre pedagogerna	s. 13
2.3.4 Barnsyn	s. 14
3. Metod och genomförande	s. 16
3.1 Urval	s. 16
3.2 Observationer	s. 17
3.3 Intervjuer	s. 17
3.4 Etiska överväganden	s. 17
3.5 Studiens tillförlitlighet	s. 17
4. Resultat	s. 19
4.1 Pedagogernas beskrivning av inomhusmiljön	s. 19
4.2 Det pedagogiska materialet	s. 22
4.3 Inomhusmiljön i förskoleverksamheterna	s. 24
4.4 Sammanfattning	s. 26

5. <i>Diskussion</i>	s. 27
5.1 Fortsatt forskning	s. 30
5.2 Slutord	s. 31
6. <i>Referenslista</i>	s. 32

Bilagor

1. Inledning

1.1 Inledning

Vi har under lärarutbildningens gång tagit del av att det är många faktorer som är viktiga om man vill skapa goda förutsättningar för lärande, som lärarens profession, metoder och arbetssätt. En del forskare menar att hur lärandets innehåll behandlas i undervisningen avgör vad barnet har möjlighet att erfa och lära (Marton & Booth, 2000 kap.1). Andra forskare anser att kommunikationen i sig, mellan deltagarna i en verksamhet gör lärande möjligt (Säljö, 2003 s.20ff). Trots att det finns olika teoretiska perspektiv på lärande är det som blir synligt i olika pedagogiska verksamheter dock det material och den miljö pedagogerna skapar för att uppnå lärande, det vill säga den fysiska och psykiska miljön. Den fysiska miljön menar en del forskare (Pramling-Samuelsson & Sheridan, 1999 s.89-90) har betydelse för lärandet. Ett av skolans uppdrag, som står skrivet i läroplanen *Lpfö 98* (Skolverket, 2006) är att utforma verksamheten, så att den stimulerar och utmanar barnets utveckling och lärande. Utformningen av verksamheterna kan se olika ut beroende på vilken förskola man befinner sig i och vilket arbetssätt man förhåller sig till. Detta har vi erfarit vid våra VFU- och arbetsplatser. Därför tyckte vi att det kunde vara intressant att studera närmare hur inomhusmiljön kan se ut i olika pedagogiska verksamheter och ta reda på vad pedagogerna har för uppfattning om miljöns betydelse för elevers lärande. Vi bestämde oss för att studera och jämföra inomhusmiljön i två olika verksamheter, nämligen Reggio Emilia inspirerad förskola och traditionell förskola. Vårt intresse för Reggio Emilia har vuxit fram i samband med att intresset i allmänhet har ökat och att allt fler Reggio Emilia inspirerade förskolor öppnas i Sverige, samt att miljön är en central del i den nämnda pedagogiken.

1.2 Tidigare forskning

Pramling-Samuelsson & Sheridan (1999) argumenterar för att den pedagogiska miljöns utformning har stor betydelse för barns lärande, eftersom barn erövrar omvärlden genom att samspela med omgivningen. Miljön sänder nämligen ett budskap om vad som förväntas ske i den pedagogiska verksamheten och därför skall den pedagogiska miljön vara utformad på ett sådant sätt att barns lärande både underlättas, stimuleras och utmanas. De påpekar även att det är viktigt att miljön inte är statisk, utan ska kunna användas och förändras på ett flexibelt sätt beroende på vilka verksamheter som pågår och vad som för tillfället intresserar barnen. Barn skall vara delaktiga i sitt eget lärande och därför är det viktigt att barnen aktivt deltar i utformningen av den fysiska miljön. Utformningen av inomhusmiljön och tillgången till ett lämpligt och varierande material har stor betydelse för vilka uttrycksformer barn kan använda och utveckla. Barnen skall under sin vistelse i förskolan ges möjlighet till ett eget skapande och en utveckling av alla sina uttrycksmedel såsom bild och form, teknik, konstruktions- och bygglek, gymnastik och idrottslekar, musik och sång, rytmik, dans, drama och rörelse, språk och text. Det handlar om att i förskolan skapa en fysisk miljö som möjliggör detta (Pramling-Samuelsson & Sheridan, 1999 s.89-90).

Miljö och material har alltid varit en central del av pedagogiken skriver Elisabeth Nordin-Hultman (2005) i sin avhandling om *Pedagogiska miljöer och barns subjektskapande*. Det finns ett starkt enhetligt kulturellt mönster för hur en förskola är inredd och utrustad i Sverige. Pedagogiska rum säger något om vad ett barn är och bör vara och därmed om hur de barn som faktiskt är där skall uppfattas och bedömas. Den fysiska miljön skapar såväl förutsättningar som hinder för lek och lärande. Om den fysiska miljön upplevs som otillgänglig, otrygg och ostimulerande utforskar och leker inte barn i den miljön, vilket i sin tur kan hämma barnets utveckling både fysiskt, kognitivt och socialt (Björklid, 2005). Även arkitekturen (Lundahl, 1995) i sig är riktiga pedagogiska hjälpmedel. I en studie refereras till ett tjugotal skolor i

Sverige, Norge, England, Italien och Tyskland. Slutsatsen är att det finns ett starkt samband mellan barns utveckling och deras förhållande till rum. Rum ger själslig och fysisk näring för barn. Liknande slutsatser kommer Arne Trageton (1996) fram till utifrån sina observationer av barns konstruktionslek med olika sorters material. Lekmiljön måste ha verkstadskaraktär gärna inredd med tydligt avgränsande hörn för olika områden. Barn ska kunna leka ostört med minsta möjliga avbrott i leken och själva kunna välja med vad. Miljön ska dessutom vara självinstruerande så barnen inte behöver be om hjälp utan kan klara sig själva. Birgit Cold (2003) menar på att det är vanskligt att definiera hur stor betydelse som estetiska intryck av skolbyggnaden har för lärandemiljöer. Men enligt hennes egen och andras forskning, råder inget tvivel om att omgivningens estetiska kvalitet har betydelse för psykiskt och fysiskt välbefinnande och därmed lärandemiljöer. Hon menar att barn inte bara lär sig av böcker, datorer eller varandra, utan också av den fysiska skolmiljön. Skolbyggnadens estetiska utformning ute och inne är en viktig och integrerad del av barns och ungas lärande och utveckling – inte något ”extra” som ska komma efter att andra fysiska, funktionella och intellektuella krav har tagits tillvara. Den estetiska miljön har betydelse för välmående och för koncentrationsförmågan. Samtidigt som den ska den stimulera och inspirera till utforskande, estetisk undervisning och egen skapande verksamhet.

Marika Gedin (1996) menar att den pedagogiska miljön skapas av den pedagogiska filosofin. Miljön på förskolor ser olika ut beroende på vilka pedagogiska idéer man utgår från. Maria Montessori (1870-1952) betonade starkt miljöns betydelse för barnets utveckling, vilket har fått till följd att materialet ofta dominerar pedagogiken och miljön på Montessoriförskolor. Materialet är i centrum, det finns ofta på likadana hyllor, i samma ordning på olika förskolor. Där spelar miljön en aktiv pedagogisk roll och har en tydlig del i pedagogiken (Björklid, 2005). Utifrån Rudolf Steiners (1861-1925) tankar och idéer om livs- och världsåskådning har Waldorfpedagogiken vuxit fram. Idéerna har givit upphov till en särskild arkitektur; estetiken spelar en mycket viktig roll i Waldorf- förskolorna. Barnens sinnen, fantasi och fysiska utveckling påverkas av den miljö som omger barnen anser man. ”Fel” stimulans kan påverka barnens utveckling negativt. Man använder sig av en viss färgskala, både på inredningen och i barnens färglådor, anpassad till barnens ålder. Valet av färg är styrt av det pedagogiska tänkandet, olika färger anses vara mest lämpade för olika åldrar. Det finns inget tillrättat pedagogiskt material utan man använder sig av naturmaterial till exempel stenar och snäckor (Björklid, 2005).

1.3 Syfte och frågeställningar

Syftet med arbetet är att jämföra förskollärares syn på inomhusmiljön och dess betydelse för barns lärande samt att beskriva dessa miljöer. Vi kommer att fokusera på två aspekter när det gäller inomhusmiljön – den första är rummets struktur och utformning. Det handlar om vilka rum som finns, hur de är indelade, om rummen lockar till lek, aktivitet och samspel, och om de utgör en trygghet och ett välbefinnande för barnen. Den andra är, vilket material som finns och hur det är placerat. Vi har valt att studera två olika slags pedagogiska verksamheter – Reggio Emilia inspirerad förskola samt traditionell förskola.

Våra forskningsfrågor:

- Hur ser förskollärare på inomhusmiljön och dess betydelse för barns lärande?
- Är det någon skillnad på inomhusmiljön mellan förskolor med olik pedagogisk profil – mellan Reggio Emilia inspirerad förskola och traditionell förskola?

1.4 Definitioner av begrepp

- Miljö används i denna studie som beteckning på den fysiska och pedagogiska *inomhusmiljön* som barnen vistas i dagligen.
- Begreppet *pedagog* används som en gemensam benämning för samtliga förskollärare.
- Begreppet *traditionell förskola* används för att beskriva en planerad verksamhet som inte har någon speciell inriktning och som innefattar barn i åldrarna ett till fem år.
- I Sverige talar man endast om förskolor som är *inspirerade av Reggio Emilia*. Det finns inga Reggio Emiliaförskolor fullt ut. Dessa finns enbart i Italien, där pedagogiken har sitt ursprung.
- Med *Reggio Emilia influerad förskola*, i denna studie, menar vi att förskolan inte medvetet har valt att arbeta Reggio Emilia inspirerat, men att de i utformningen av lokalerna har företeelser som stämmer överens med filosofin.
- Begreppet *pedagogiskt material* används som benämning för all sorts material som barnen kan aktivera sig med.

2. Litteraturgenomgång

2.1 Vad säger läroplanen?

Den pedagogiska verksamheten skall utformas så att den stimulerar och utmanar barnets utveckling och lärande, vilket betonas i läroplanen *Lpfö 98* (Skolverket, 2006). Förskolan ska erbjuda barnen en trygg miljö, samtidigt som den ska locka till aktivitet och utmaningar. De behov och intressen som barnen själva på olika sätt ger uttryck för bör ligga till grund för utformningen av miljön och planeringen av den pedagogiska verksamheten. Några av de mål som förskolan skall sträva efter när det gäller miljön är:

Att miljön skall vara öppen, innehållsrik och inbjudande. Verksamheten skall främja leken, kreativiteten och det lustfyllda lärandet samt ta tillvara och stärka barnets intresse för att lära och erövra nya erfarenheter, kunskaper och färdigheter (Skolverket, 2006 s.8).

2.2 Den traditionella förskolans framväxt

Här beskrivs förskolan, som är den första verksamhet vi valt att studera, ur ett historiskt perspektiv. Idag är förskolan en välintegrerad institution i det svenska samhället men vägen hit har både varit lång och konfliktfylld. Fostran av barn före skolåldern har sedan lång tid tillbaka ansetts vara enbart familjens uppgift och det dröjde länge innan man började inse de tidigare årens stora betydelse för barns utveckling. Förr såg man barnet som syndigt, med en oförmåga att lära sig. Idag ser man barnet som en kreativ och nyfiken individ och aktiv medskapare av sitt eget lärande (Dahlberg & Lenz-Taguchi, 2003 s.2).

Barnkrubbor

I och med industrialiseringen, som kom till Sverige i mitten av 1800-talet, började allt fler människor arbeta med annat än jordbruk. Många fabriker växte fram och allt fler människor fick arbete där. För att försörja familjen räckte oftast inte bara mannens lön utan alla var tvungna att arbeta. Mödrarna hade ingen möjlighet att ta hand om de yngre barnen som inte kunde arbeta, utan lämnades ofta ensamma, vilket fick till följd att många barn for illa. Detta var bakgrunden till att man på många håll inrättade anstalter som tog hand om barnen. Dessa välgörenhetsinrättningar kom att kallas barnkrubbor och startades genom både statliga och privata initiativ. De hade sällan någon pedagogisk inriktning men de kom att spela en stor roll i många barns liv som en viktig social funktion. Lokalerna var oftast inte anpassade efter barnens behov och det fanns inte mycket material att aktivera sig med. Det lilla material och föremål som fanns var till exempel tyg, leksaker och möbler, som skänktes av välbärgade samhällsmedborgare (Tallberg-Broman, 1995 s.7ff). Barnkrubborna kom att stå kvar parallellt med barnträdgårdarna och småbarnsskolorna, som inrättades i hela Europa med hjälp av Robert Owen och Friedrich Fröbel i början av 1800-talet (Simmons-Christenson, 1997 s.77ff).

Småbarnsskolorna

Det var av initiativ från fabriksledaren Robert Owen i England, som ville skapa bättre förutsättningar för sina arbetares barn, som småbarnsskolorna utvecklades. Till skillnad från barnkrubborna så hade småbarnsskolorna en pedagogisk målsättning. Meningen med småbarnsskolorna var att barnen skulle få omvårdnad men även fostran och undervisning. Den första svenska småbarnsskolan startade sin verksamhet år 1836 i Stockholm. Efter det inrättades det flera småbarnsskolor i olika städer. I småbarnsskolorna undervisades barnen i exempelvis läsning, räkning och religion samt hygien, respekt, moral och gudsfruktan. Synen på barn under denna tid var att de var syndiga redan födseln och passiva inlärnings- och arbetsmaskiner (Vallberg-Roth, 2002 s.56). Därför skulle de även vänja sig vid uppmärksamhet och ordning. Den som förde Owens idéer till Sverige var överste Carl af

Forsell (1783-1848). Han skrev också den handledning som publicerades år 1841 för dessa institutioner. Här framhålls hur viktig lärarnas och lärarinnornas utbildning och kunskaper var. Forsell beskrev också noga hur lokalerna skulle utformas. Det skulle finnas ett större rum, som var anordnat som en amfiteater, där barnen skulle sitta under lektionerna. Dessutom skulle det finnas ett mindre rum med lösa bänkar runt väggarna. Här skulle de barnen som var mest flitiga sitta och få speciell undervisning (Simmons-Christenson, 1997 s.86ff).

Kindergarten

Det fanns många kritiker till de barninstitutioner som saknade pedagogisk målsättning. En av dessa var den tyske pedagogen Friedrich Fröbel som kom att inspirera till en ny social pedagogisk rörelse, nämligen kindergarten. Genom de frøbelska idéerna om lek och frihet blev kindergarten en motvikt till barnkrubborna och småbarnsskolorna, då Fröbel menade på att småbarnsinstitutionerna inte alls borde ha någon anknytning till social omvårdnad. De skulle i stället vara ett första led i en väl ordnad folkbildning. Han ansåg även att beteckningen skola inte kunde användas, eftersom barnen inte skulle skolas utan utvecklas. Valet av beteckningen kindergarten angav en pedagogisk grundsyn. Fröbel liknade barnet vid en planta som behövde god omvårdnad, rätt behandling, varsamhet och näring. Han var också mycket angelägen om att anstalten skulle vara ett komplement till hemmen och tilldelade barnen husliga sysslor och uppgifter som förknippades med hemmet. De första svenska *Barnträdgårdarna* startade kring sekelskiftet 1900 av de två huvudaktörerna Ellen och Maria Moberg. Systrarna Moberg hämtade den pedagogiska och metodiska inriktningen hos Frøbels- Kindergarten. De valde att ordagrant översätta Kindergarten till Barnträdgården och syftet var att barnen skulle vistas i en pedagogisk och ändamålsenlig miljö, som främjade barnens utveckling i god riktning (Vallberg-Roth, 2002 s.64). Men den skulle även bidra till att den hemarbetande husmodern skulle få avlastning några timmar. Naturupplevelser, sånglekar, musik, målning, sagor och uppfostrande sysslor blev kännetecknen för barninstitutionerna och barnens leksaker var könsrelaterade, det vill säga pojkar lekte med bilar, båtar och tåg medan flickorna använde sig av dockor, sömnadsmaterial och husgeråd. Det var hemmet som skulle utgöra en förebild för barnträdgården, med sin enkelhet, ordning och renlighet. Denna vilja till en hemlik miljö uttrycks inte bara av barnträdgårdslärarinnorna själva, utan det nämndes också genom de statliga texterna fram till 1960-talet (Nordin-Hultman, 2005 s.111ff). I Befolkningskommissionens utlåtande från 1938 sade de att ”Barnens sysselsättande skall inte hava karaktären av skola utan av hem” (SOU 1938: 20, s.67). I *Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor* från socialstyrelsen 1944 framhålls det att barnträdgårdarna i största möjliga utsträckning skulle erbjuda en hemlik miljö. Barnen vistades där under heldagar, vilket ersatte hemmet och var därför nödvändiga att vara lik hemmiljön (1944, nr15).

Daghem och lekskola.

Under 1950-talet startade en ny tidsepok i förskolans historia. Diskussionen var livlig om lekskola kontra daghem. Det var de två skilda frågorna om barnets behov kontra moderns rätt att yrkesarbeta som ställdes mot varandra. Det som stod i centrum var halvdagsvarianten, det vill säga argumentationen om barnets behov. Halvöppen barnavård blev nu den gemensamma benämningen för alla institutioner – med daghem och lekskola som underordnade former. Man hoppades på detta sätt få bort barnkrubbans fattigstämpel. Lekskolorna som fanns hade större pedagogisk inriktning än daghemmens heldagstillsyn och man satsade mer på dessa och de byggdes ut. Tanken med lekskolan var att barnen skulle få möjlighet att umgås med barn i samma åldersgrupp och som låg på samma utvecklingsnivå. Tallberg-Broman (1995 s.118ff) nämner att inredningen i lekskolorna var av stor betydelse och man hade anpassade bord och

stolar i barnens höjd. Verksamheten var planerad och man skulle utgå från barnens utvecklingsstadier vilket förde med sig att fler förskollärare anställdes i lekskolorna.

Daghem - förskola.

Det var först efter 1965 när den stora utbyggnaden av daghemmen ägde rum som Barnstugeutredningen tillsattes 1968, för att föreslå en pedagogik som var gemensam för både lekskolor och daghem. Detta ledde till att begreppet förskola infördes då man genom ett enhetligt namn ville markera en pedagogisk helhetssyn. Daghem blev heltidsförskola och lekskolan blev deltidförskola (Lindqvist, 1989 s.14). I Barnstugeutredningen grundade man sin syn på förskolebarnet ur ett utvecklingspsykologiskt perspektiv. Man bröt nu helt med de frøbelska idéerna och såg nu pedagogik som ett förhållningssätt där dialog mellan de vuxna och barnen stod i centrum. Det var filosoferna Piaget med sin stadieteori om barns kognitiva utveckling och Homburger Eriksson med sin psykodynamiska utvecklingsteori som låg till grund för detta pedagogiska tankesätt. Utifrån detta perspektiv ansåg man att barnets utveckling sker i en naturlig takt i samspel med sin omgivning. Det var viktigt att barnen hade tillgång till en mängd olika material och att de skulle få använda detta fritt och på egen hand komma på hur det skulle användas (SOU, 1972:26).

År 1987 kom skrifterna *Pedagogiskt program för förskolan* och de allmänna råden från socialstyrelsen där det framhölls att inredningen skulle utformas i både barn- och vuxenhöjd. De stolar som barnen använde skulle ha flyttbara sitsar och fotstöd för att underlätta för dem att ta sig i och ur stolarna. Borden skulle vara i vuxenhöjd och detta underlättade pedagogernas arbete och skapade en hemlik miljö för barnen (SOU 1997:157).

Förskolan fick sin första läroplan 1998, "Lpfö 98", och Skolverket tog över ansvaret istället för Socialstyrelsen. Det innebar att förskolan ingick som ett första steg i utbildningssystemet för barn och ungdomar (Löfstedt, 1999 i Carlgren, 1999 s.34ff). I läroplanen står förskolans uppdrag och värdegrund skrivet samt de riktlinjer för förskolan som pedagogerna har att förhålla sig till. Ett av pedagogernas uppdrag är att skapa utforskande miljöer som utmanar barnen, då det är viktigt att också låta barnen vara delaktiga vid utformandet av inomhusmiljön (Pramling-Samuelsson & Sheridan, 1999 s.89).

Sammanfattning

Under den traditionella förskolans framväxt har de olika institutionerna under de senaste hundra åren haft olika uppdrag. Till en början inrättades anstalter, som barnkrubbor, enbart med syfte att förvara barnen medan mödrarna arbetade. Dessa anstalter hade sällan någon pedagogisk inriktning och inomhusmiljöns betydelse för barns lärande nämns sällan under denna tid. Förskolan har efter det delvis påverkats av andra länders stora samhällsförändringar, som exempelvis England när fabriksledaren Robert Owen utvecklade småbarnsskolorna, som ville ge barnen omvårdnad men även fostran och undervisning och Tyskland som kom med den större friheten och leken genom Friedrich Fröbel. Inomhusmiljön uppmärksammades först under slutet av 1800-talet då Fröbelpedagogiken introducerades och hemmet skulle utgöra en förebild för förskolan, med sin enkelhet, ordning och renlighet. I slutet på 1900-talet när läroplanen för förskolan kom ändrades barnsynen samt tankesättet för hur förskoleverksamheterna skulle bedrivas. Barnet skulle då ses som kreativt och nyfiket och som en aktiv medskapare av sin egen kunskap, vilket gäller även idag.

2.3 Reggio Emilia

I detta kapitel följer en presentation av den andra verksamheten som vi valt att studera, nämligen Reggio Emilia. Vi kommer att beskriva vad Reggio Emilia filosofin innefattar, dess ursprung och miljöns centrala del i pedagogiken.

2.3.1 Reggio Emilias framväxt

Reggio Emilia filosofin har sitt ursprung från staden Reggio Emilia, som ligger i landskapet Emilien i norra Italien. Staden har idag ett relativt högt välstånd med landets mått mätt och är av Uppsala stads storlek med 150 000 invånare. Men år 1945, efter andra världskrigets slut, låg staden och stora delar av landskapet i ruiner med en nästintill obefintlig ekonomi. När folket skulle bygga upp staden igen, efter krigstiden, byggde man för en bättre värld. Alla var överens om att det viktigaste man kunde göra för framtiden var att bygga daghem till sina barn. En stor del av den lokala befolkningen kom med i det konkreta arbetet av de nya daghemmen (Wallin, 1998 s.7-12). Loris Malaguzzi, (1921-1994) folkskollärare och barnpsykolog, kom i kontakt med daghemsbyggandet och blev mycket inspirerad och tagen av folkets engagemang. Han förstod då, som han själv uttryckte det, att ”ingenting är omöjligt”. Trots att det var förbjudet under fascismen¹ hade han studerat psykologi och var därmed en av de första psykologerna i det fria Italien. Nu ställde han all sin kunskap till dessa bybors förfogande. Verksamheten dokumenterades noga och utvecklades genom ständiga pedagogiska diskussioner där alla berörda parter fick sin röst hörd. Detta ledde till att flera privata daghem med likartade ambitioner startade. Fram till år 1960 var den katolska kyrkan huvudman för barnomsorgen. Det bildades privata daghem men år 1963 lyckades kommunen ta över dessa. Eftersom Italien var ett starkt katolskt fäste fick kommunen kämpa för att få kontroll över daghemmen. Loris Malaguzzi blev chef och fick uppdraget att leda och vidareutveckla den kommunala barnomsorgsverksamheten (Wallin, 2003 s.22ff).

Loris Malaguzzi var eldsjäl och grundaren i Reggio Emilia. Han hade en positiv kunskapssyn och förhållningssätt till barn och kämpade hela sitt liv för sin vision om barn med hundra språk och rättighet att uttrycka dem alla (Wallin, 2001 s.13). Med detta innebär att barnen ska ges möjlighet att använda alla sina sinnen och därigenom utveckla så många som möjligt av sina språk. Då blir utformningen av inomhusmiljön viktig.

2.3.2 Kunskapssyn

Reggio Emilias arbetssätt och synsätt erbjuder ingen metod. Utan det är ett sätt att tänka, som har vuxit fram ur en djupt demokratisk syn på människan där *kommunikationen* är livsavgörande. Enligt Reggio Emilia vill man inte ha bestämda program och metoder, utan man ser pedagogiken som en föränderlig process i ett ständigt föränderligt samhälle. Man anser att nytänkande innebär gränsöverskridande på många olika sätt. Ett exempel är att man arbetar parallellt med teori och praktik. Man använder flera olika uttryck samtidigt och arbetar med lek och arbete, verklighet och fantasi. Ett annat exempel är att pedagogerna inom Reggio Emilia samarbetar med forskare och andra inom utbredda skilda områden, som till exempel hjärnforskning och design. Reggio Emilia är ett pedagogiskt arbetssätt som bygger på en stark tro på människans möjligheter, en djup respekt för barnet samt en övertygelse om att alla barn föds rika och intelligenta, med en stark drivkraft att utforska världen. Loris Malaguzzi har sagt: "Jag tror att de ord som bäst sammanfattar vår verksamhet är utforskande och delaktighet" (Reggio Emilia institutet, 2006).

---

¹ Fascismen: Italiensk nationalistisk politisk rörelse, högerextremistisk och antiparlamentarisk, grundad 1919 av Mussolini, enda tillåtna parti 1925-1943 (Bonniers, 1999).

Reggio Emilia pedagogikens rötter har inspirerats av en mängd olika pedagogers och filosofers tänkande som Montessori, Vygotskij, systrarna Agazzi, Piaget, Freinet, Freire, Marx med flera (Grut, 2005 s.14).

Reggio Emilias kunskapssyn utmanar föreställningen om att fakta och fantasi är åtskilda. Man vill överskrida det modernistiska, linjära, rationella projektet och ser kunskap också som kopplat till sinnliga, kroppsliga erfarenheter (Jonstoj & Tolgraven, 2001 s.29).

Denna syn på lärande ligger nära det ”sociokulturella perspektivet” som ser kunskap som något som skapas i samspel, i dialog mellan människor och mellan människan och hennes omvärld. (Dysthe, 2003 s.7-31). Grunderna till det sociokulturella perspektivet kommer bland annat från Vygotskij, som betonar att lärande och barns tänkande utvecklas genom att de både som individ och grupp tillägnar och använder sig av fysiska och kognitiva resurser. Fokus ligger i samspelet mellan barnen i sociala situationer och det är nyckeln till kunskapsbildning (Säljö, 2003 s.20ff).

Lärande har med relationer att göra; lärande sker genom deltagarnas samspel; språk och kommunikation är grundläggande element i läroprocesserna; balansen mellan det individuella och det sociala är en avgörande aspekt på varje läromiljö; lärande är mycket mer än det som sker i elevens huvud och har göra med omgivningen i vid mening (Dysthe, 2003 s.31).

2.3.3 De tre pedagogerna

Inom Reggio Emilia talar man om att det finns tre pedagoger. De vuxna, kamraterna och miljön.

Den vuxnes, pedagogens, uppgift enligt Reggio Emilias synsätt är att lyssna och observera. Den vuxne skall låta sig inspireras av den nyfikenhet och frågor som finns hos barnen. Man måste hålla detta vid liv och lära sig att lyssna, ställa frågor och inte ge svaren innan barnen undrar över något. Den vuxne är medkonstruktör tillsammans med barnen. Pedagogen är den som ger barnen förutsättningar för ett medkonstruerande genom att planera och organisera situationen, ta fram material, fråga och stödja processen på olika sätt. När man talar om pedagogens roll brukar man referera till Loris Malaguzzis metafor om att ta emot bollen som barnen kastar och kasta tillbaka den på ett sådant sätt att barnet fortfarande vill vara med i spelet, exempelvis genom att verkligen lyssna till exakt det som barnen säger för att kunna plocka upp en idé och kasta tillbaka den till barnen och ge spelet en djupare mening. Trots att alltså pedagogen lyssnar in barnen på ett till synes passivt sätt är kommunikationen ändå i högsta grad aktiv. Skillnaden är dock att pedagogen inte går in i samtalet gång på gång och utan att tänka först. Det handlar istället om att ge förutsättningar och stimulans till barnens dialog och medkonstruerande av kunskap (Lenz-Taguchi, 2000).

Kamraterna är viktiga i lärandet, eftersom tanken i filosofin, är att barn lär sig i samspel med varandra. Barnen är duktiga på att hjälpa, förklara och lära varandra och kan många gånger vara duktigare än pedagogerna, då de kan förklara för varandra på ett lättbegripligt sätt. I läroplanen *Lpfö 98* (Skolverket, 2006) kan man läsa att:

Lärandet skall baseras såväl på samspelet mellan vuxna och barn som på att barnen lär av varandra. Barngruppen skall ses som en viktig och aktiv del i utveckling och lärande (Skolverket, 2006 s.6).

Miljön i Reggio Emilia är central. Den ska vara aktiv och föränderlig. Daghemmets inre miljö tillskrivs en pedagogisk betydelse och omtalas ”den tredje pedagogen” – vid sidan av kamraterna och läraren. Miljön skall enligt *Lpfö 98* (Skolverket, 2006) vara utformad så att den lockar barnen till lek, samspel, utforskande och lärande.

Miljön har en stor roll som motiverande och inspirerande kraft för att skapa rum för relationer, alternativa val och emotionella och kognitiva situationer som skänker en känsla av välmående och trygghet (Malaguzzi, 1996 s.40).

I Reggio Emilias miljöer är arkitekturen en del av själva pedagogiken. Man vill att miljön skall stimulera och inspirera barnen, den skall utmana dem i deras tankar och fantasier och uppmuntra dem till kunskapens alla möjligheter.

Genom att vistas i upplevelserika hus som bjuder på spännande ljus, material och färger, stimuleras barnens sinnen och gör dem mer känsliga för den rikedom som livet bjuder på (Björklid, 2005 s.45).

Barnen är uppdelade på åldersavdelningar. Olika åldrar kräver olika saker av sin pedagogiska miljö. En central plats i Reggio Emilias miljö är ”piazan”. Den är som ett torg, ett stort rum, som ofta är beläget mitt i förskolan för att den skall locka till möten och uppmuntra barnen till lek och dialog. Där finns också oftast speglar uppsatta för att barnen ska kunna betrakta sig själva och skapa sin egen identitet. Ett annat kännetecknande drag i Reggio Emilia miljö är ateljén. Det är en workshop eller verkstad och rum för skapande verksamhet försett med en uppsjö verktyg och material som används av alla barn och vuxna på förskolan. Avdelningarna har oftast sin ateljé eller miniateljé i anslutning till avdelningen (Abbot & Nutbrown, 2005).

2.3.4 Barnsyn

Den bild av barnet som man väljer att utgå från i Reggio Emilia är ”ett rikt”, starkt, förmöget och kompetent barn ändå från födseln. Det ses som enormt välutrustat, med fullt av resurser och förmågor. ”Barnet är en forskare, någon som hela tiden är på jakt efter mening: `Varför?, varför?, varför?’” (Jonstoj & Tolgraven, 2001 s.24).

Vi ser barnen som fulla av möjligheter, starka, dugliga, förmögna till mycket, och framför allt som relaterade till vuxna och andra barn (Malaguzzi, 1997 s.117, artikelförfattarens kursivering).

”Ett barn har hundra språk, men berövas nittionio” lyder de ofta citerade orden i dikten *Tvärtom, det är hundra som finns*, som är skriven av Loris Malaguzzi. Dikten lyfter fram Reggio Emilias pedagogiska filosofi genom att ge en bild av barnet som kreativt, nyfiket och från första stund i färd med att kommunicera med och förstå sin värld (Jonstoj & Tolgraven, 2001 s.2):

Ett barn
 är gjort av hundra.
 Barnet har
 hundra språk
 hundra händer
 hundra tankar
 hundra sätt att tänka
 att leka och att tala på
 hundra alltid hundra
 sätt att lyssna
 att förundras att tycka om
 hundra lustar
 att sjunga och förstå
 hundra världar
 att upptäcka
 hundra världar
 att uppfinna
 hundra världar
 att drömma fram.
 Ett barn har
 hundra språk
 (och därtill hundra hundra hundra)
 men berövas nittionio.
 Skolan och kulturen
 skiljer huvudet från kroppen.

Man ber barn:
 att tänka utan händer
 att handla utan huvud
 att lyssna men inte tala
 att begripa utan glädjen i
 att hänföras och överraskas
 annat än till påsk och jul.

Man ber dem:
 att bara upptäcka den värld som redan
 finns
 och av alla hundra
 berövar man dem nittionio.
 Man säger dem:
 att leken och arbetet
 det verkliga och det inbillade
 vetenskapen och fantasin
 himlen och jorden
 förnuftet och drömmarna
 är företeelser
 som inte hänger ihop.
 Man säger dem
 att det inte finns hundra.
 Men barnet säger:
 tvärtom, det är hundra som finns.

Loris Malaguzzi (Wallin, 2001 s.9)

Några sammanfattade centrala tankar i Reggio Emilias pedagogik är att:

- Barn föds som ”forskare”, som både kan och vill kommunicera med sin omvärld. De kan bygga upp sin förståelse tillsammans med andra genom att bilda sina egna teorier.
- Barn har rätt till kamrater som är i samma ålder, en stimulerande pedagogisk miljö och till pedagoger som kan se dem som individer med alla sina tankar, känslor och uttryck: en lyssnande pedagogik. Man har därför hellre avdelningar som är åldershomogena än syskongrupper.
- De vuxna utmanar barnen i sin nyfikenhet, skaparlust och upptäckarglädje.
- Ateljén och piazzan är centrala på daghemmen.
- Man har hellre anpassningsbara redskap och material som kan få barnen att tänka och skapa än sådant som är färdigt uttänkt för dem.
- Dokumentationen av barnen ses som en möjlighet att synliggöra inlärningsprocessen för barnen och inte bara som en ständig fortbildning för personal och föräldrar. De får då tillfälle att reflektera över hur och vad de lärde sig: den viktiga kunskapen om själva kunskapen (Informationsförlaget, 1996).

3. Metod och genomförande

Vi har gjort en kvalitativ studie i form av en inspirerad fallstudie. Det kvalitativa synsättet har växt fram ur de humanistiska vetenskaperna och huvuduppgiften är att tolka och förstå de resultat som framkommer, inte generalisera, förklara och förutsäga. Materialet bearbetas genom kvalitativ analys där forskarens förförståelse spelar stor roll och ses som en tillgång för tolkningen (Stukát, 2005 s.32). Vi har valt att göra en inspirerad fallstudie, därför att vi fokuserar på en speciell företeelse och studerar den ingående, med hjälp av en kombination av metoder. Fallstudien är en forskningsdesign som i första hand passar i situationer där det inte går att skilja det man särskilt studerar från kontexten. Genom att på detta sätt koncentrera sig på en speciell företeelse försöker forskaren få fram kunskap och djupare förståelse – en flerdimensionell bild (Merriam, 1994 s.24-25). För att kunna ta reda på pedagogernas uppfattning om inomhusmiljöns betydelse för barns lärande har vi valt att göra kvalitativa intervjuer och för att kunna ta reda på hur de olika miljöerna är utformade och jämföra dem har vi gjort egna observationer, videofilmade och fotograferat. Att använda flera olika metoder för att undersöka en och samma enhet kallas för ”metodtriangulering” och är en styrka för just fallstudieforskningen. Vi har på detta sätt fått möjlighet att studera företeelsen med olika ”glasögon”, som ger forskningen en större spännvidd (Merriam, 1994 s.85).

3.1 Urval

Vi valde att studera två olika verksamheter – traditionell förskola samt Reggio Emilia inspirerad förskola. Undersökningen genomfördes i sex olika förskolor på västkusten i Sverige, varav tre i traditionella kommunala förskolor, två i kommunala Reggio Emiliainspirerade förskolor och en i en fristående förskola med influenser från Reggio Emilia. Urvalet av förskolorna var delvis slumpmässig, eftersom vi fick anvisning från aktuella kommuner om förskolor. Vi valde därefter ut de förskolorna som fanns belägna närmast våra hemorter. Avsikten med valet av förskolor från början, var att undersöka tre Reggio Emilia inspirerade förskolor och tre traditionella förskolor. Det var först när vi besökte den, som vi trodde var en Reggio Emilia inspirerad förskola, som vi blev informerade om att det var en förskola med enbart influenser från Reggio Emilia. Vi ansåg dock att den var relativt lik de övriga Reggio Emilia inspirerade förskolorna och valde därför att ha den med i undersökningen. Vi har valt att fingera förskolornas namn, med benämningarna P1-P6, för att kunna behandla dem konfidentiellt.

Den första traditionella förskolan, som vi har valt att benämna P1, består av fem avdelningar. Vi har besökt småbarnsavdelningen, där barnen är ett till tre år gamla.

Den andra traditionella förskolan, P2, har fem avdelningar, där vi har varit på en av de tre syskonavdelningarna. Barnen är här tre till fem år gamla.

Den tredje traditionella förskolan, P3, består av fem avdelningar och vi har varit på en syskonavdelning med barn i åldrarna tre till fem år.

Den fjärde förskolan är en Reggio Emilia inspirerad förskola och har benämningen P4. Verksamheten är kommunal och har endast en avdelning, som är en syskonavdelning. De har barn i åldrarna tre till fem år.

Den femte är även den en Reggio Emilia inspirerad förskola och benämns P5. Det är en kommunal förskola som består av fem avdelningar. Den avdelningen som vi besökte har barn i fyraårsåldern.

Den sjätte förskolan, som är influerad från Reggio Emilia, är en fristående förskola och har benämningen P6. Verksamheten består av tre avdelningar eller hemvister, som de själva benämner dem, men arbetar tillsammans som en enhet. Åldern på barnen är ett till fem år.

I studien intervjuades sex pedagoger – en i varje utvald verksamhet. Förskolorna fick själva välja ut lämplig informant, efter vårt enda krav att de hade förskolläraryrket utbildning.

3.2 Observationer

Vi har genomfört en strukturerad direkt observation, som lämpar sig när man skall studera en verksamhet och dess omgivning. Fördelen med detta sätt att observera är framförallt att man får uppgifter som inte har omtolkats eller missuppfattats av någon annan (Ekholm & Fransson, 1994 s.9-12). Syftet med observationen ute i förskolorna var att vi skulle få en bild av hur de olika verksamheterna har utformat lokalerna och hur tillgängligt materialet är för barnen. Till vår hjälp använde vi ett observationsschema (bilaga 1), som fokuserade på verksamhetens lokaler och material. Detta schema underlättade för oss i frågan om vad som skulle observeras. Men i sammanställningen av datan ansåg vi inte att det gav något nytt resultat utöver det vi redan uppmärksammat, därför har schemat inte enskilt redovisats i studien. För att inte få ett missgivande resultat, på grund av att vissa händelser är svåra att fånga upp, som exempelvis beslutsprocesser och andra tankearbeten gjorde vi kompletterande intervjuer med en pedagog vid varje aktuell förskola. För att komplettera observationerna har vi även filmat och fotograferat verksamheterna.

3.3 Intervjuer

I kvalitativa fallstudier är intervjuer oftast den huvudsakliga källan när det gäller att få fram de kvalitativa data som behövs för att skapa en förståelse av den verksamhet man studerar. När vi intervjuade gjorde vi en semistrukturerad intervju, som styrdes av en uppsättning frågor (bilaga 2) vilka behandlades under intervjun och där vare sig ordalydelse eller ordningsföljd var bestämd i förväg. Syftet med denna typ av intervju är att man ska få den man intervjuar att ge så innehållsrika svar som möjligt. Genom våra intervjuer med pedagogerna var vår tanke att förstå hur pedagogerna har tänkt vid utformningen av lokalerna och vid valet av material, samt hur viktig del pedagogerna anser att miljön har i barnens lärande. För att kunna registrera intervjuinformationen gjorde vi ljudinspelningar av intervjuerna. Man kan då vara säker på att allt som sagts finns tillgängligt för analys. Nackdelen kan dock vara att respondenten blir osäker när den ska bli inspelad på band. Men de flesta forskare finner emellertid att merparten av de intervjuade personerna glömmar bort bandspelaren efter en stund, även om de varit osäkra eller negativa till en början (Merriam, 1994). Innan genomförandet av intervjuerna var informanterna tvungna att ge sitt samtycke och få information från oss om hur resultaten skulle användas och presenteras.

3.4 Etiska överväganden

När vi filmade och fotograferade verksamheterna och då också i vissa fall barnens aktivitet var vi tvungna att ha samtycke från både pedagogerna och barnens föräldrar. När vi kontaktade de olika förskolorna informerade vi aktuella pedagoger om vår studie, dess syfte och att deltagandet var frivilligt. För att informera berörda föräldrar sammanfattade vi vår studie i ett brev, som undertecknades vid samtycke. Där betonades speciellt barnens anonymitet, att alla uppgifter och allt material vi tog del av skulle behandlas konfidentiellt. Samtliga pedagoger som vi intervjuade och presenterar har fingerade namn för att skydda deras identitet.

3.5 Studiens tillförlitlighet

Validiteten anser vi vara tämligen hög, eftersom vi har använt ett flertal olika metoder när vi samlat in våra data. Begreppet validitet innebär om man mäter det man avser att mäta, alltså studiens giltighet (Stukát, 2005 s.125-130). Genom att använda olika metoder, som observationer, intervjuer, fotografering och videofilmning har vi gjort det möjligt att studera miljöerna ur olika synvinklar, som i sin tur ger forskningen en större bredd. Vi har till största del kunnat undersöka det vi har haft för avsikt att undersöka och hållit oss till vårt ämne. Till en början var det tänkt att observationen och intervjuerna skulle genomföras i tre Reggio

Emilia inspirerade förskolor, istället för två. Vi tror dock inte att våra slutsatser om inomhusmiljön i de Reggio Emilia inspirerade förskolor hade sett annorlunda ut om vi istället hade besökt tre Reggio Emilia inspirerade förskolor.

Vi anser att vår kvalitativa undersökning har en relativt hög reliabilitet, som innebär noggrannhet vid mätning (Johansson & Svedner, 2004 s.68-69), det vill säga studiens tillförlitlighet och kvalitet på själva mätinstrumentet (Stukát, 2005 s.125-130). Eftersom vi har kompletterat våra observationer med videofilmning och fotografering i de olika miljöerna, har det gett studiens resultat en större reliabilitet. Då vi har haft möjlighet att kunna gå tillbaka och titta på om våra tolkningar stämmer överens med verkligheten. Under våra intervjuer spelade vi in på band vad de olika informanterna sade, för att efteråt transkribera dem. Fördelen med att banda intervjuerna var att minimera risken för feltolkningar och att vi som intervjuade kunde ha större fokus på det som sades och vara aktiv med följdfrågor. Det kan dock påpekas att våra intervjufrågor kunde ha omformulerats i vissa frågor eftersom intervjupersonerna kan ha upplevt att frågorna antytt vad vi önskat och därefter svarat utifrån detta. Det har även varit en förmån att vara tre skribenter, eftersom vi har sett det vi har undersökt ur olika synvinklar och uppmärksammat olika företeelser och kännetecknande drag för de olika verksamheterna.

Vår studies resultat är till viss del generaliserbart. Vi förmodar att resultatet hade varit snarlikt om vi hade gjort om studien i samma verksamheter och undersökningsgrupp men att resultatet hade skilt sig åt i vissa aspekter om studien hade genomförts i större utsträckning, av andra undersökare, i andra verksamheter. Undersökningsgruppen som vi har intervjuat är förhållandevis liten, vilket gör att det inte går att generalisera till alla grupper eller dra allmängiltiga slutsatser. Vi tror dock att man skulle finna vissa likheter i en jämförelse mellan resultatet från en djupare studie och vårt resultat, i det avseendet att samtliga Reggio Emilia inspirerade förskolor i Sverige utgår från samma förhållningssätt. Samtidigt är vi medvetna om att studien hade förväntats få en större reliabilitet, dels om undersökningen hade genomförts i en större mängd förskolor i ett vidare geografiskt område men även om undersökningen genomförts under en längre tidsperiod.

4. Resultat

I studien har vi tittat på de sex utvalda förskolemiljöerna ur tre olika aspekter. I redovisningen presenteras dessa som:

Pedagogernas beskrivning av inomhusmiljön

Här beskrivs pedagogernas syn på inomhusmiljön och dess betydelse för barns lärande, vilket vi har valt att redovisa i personberättelser.

Det pedagogiska materialet

Vi beskriver här hur lättillgängligt materialet är för barnen, alltså hur och var det är placerat samt utbudet av material.

Inomhusmiljön i förskoleverksamheterna

Här beskrivs hur lokalerna är utformade. Vi har utifrån våra iakttagelser sammanställt en plan för en traditionell avdelning och en för en Reggio Emilia inspirerad avdelning.

4.1 Pedagogernas beskrivning av inomhusmiljön

I följande avsnitt presenteras informanternas tankar och reflektioner kring inomhusmiljön och dess betydelse. För varje informant har vi gjort personliga berättelser utifrån den information vi fått från intervjuerna. Ordagranna citat ur intervjuerna har skrivits kursivt.

Inne på *förskolan P1* möter man pedagogen Tove som har arbetat som förskollärare i tretton år. Inomhusmiljön är för henne en mycket viktig del och påverkar barns lärande. Hon berättar att det inte enbart är den konkreta miljön som har betydelse, utan även personalen, föräldrarna och samhället. Alla dessa faktorer är viktiga för att skapa en gynnsam lärandemiljö. De har inte mycket lekmaterial och det är både en fördel och en nackdel med det, anser pedagogerna. De plockar fram och bort material under vissa perioder för att det ska bli intressant igen. Hon berättar att de utgår från varje barngrupp när de utformar miljön och försöker se vad just de barnen behöver och är intresserade av. Om de till exempel ser att barnen är väldigt intresserade av att klä ut sig och leka rollekar satsar de lite extra på det genom att ha kläder och skor lättillgängligt för barnen. Det är viktigt att komma på nya idéer så att man inte stannar upp i sitt arbete. Tove nämner även att barnen är delaktiga i utformningen av inomhusmiljön genom att de visar vad de är intresserade av. Om barnen exempelvis vill åka rutschkanan och den inte står framme så plockar pedagogerna fram den. Hon säger att barnen inte får gå och ta materialet själva när de har skapande verksamhet utan det rummet är stängt. De har inte mycket skapande på denna avdelning utan har valt att lägga fokus på andra saker, som musik och rörelseövningar. En framtida utveckling som Tove nämner är att: *Jag skulle gärna vilja testa och se hur det skulle fungera om alla saker och material var tillgängligt för barnen, där de själva kunde ta materialet. Eftersom barnen är små och vissa inte kan prata, har de svårt att tala om vad de vill göra som till exempel att pussla.* Något som hon även skulle vilja ha är ett avslappningsrum eller ett sinnesrum.

I Thereses lärarlag på *förskolan P2* har man prioriterat den fria leken, vilket gör att miljön har en grundläggande uppgift och påverkar barns lärande. Therese är en erfaren förskollärare med sina 25 år bakom sig. Hon menar på att *leken är det grundläggande för det mesta här i livet och är jätteviktig.* Det ska inte vara planerade aktiviteter hela tiden utan de ska även få leka självständigt. Hennes lärarlags förhållningssätt, med leken som verksamhetens grundstomme, avspeglas även vid valet av planering av de olika rummen som lokalen består av. *Tanken är att det skall vara åskådligt för barnen, där de kan se när de kommer in i rummen vad det finns att göra där och ta fram materialet själva. Tanken är att barnen skall se och bli inspirerade själva och sätta i gång.* Sedan försöker de även använda alla rum till olika typer av aktiviteter, så att barnen inte är på ett och samma ställe utan att de sprider ut sig på avdelningen. Therese säger att de satsar mycket på konstruktionslek med lego, klossar, byggmaterial, docklek,

Playmobil, spel och pussel. Det är först nu som de har accepterat Barbie på förskolan, för innan var de mycket skeptiska till denna docka. Men de har nu insett att det inte är så farligt att ha henne där hos dem. Det är viktigare att lyssna på barnen och de vill leka med Barbie. Något som hon tar upp är att det är väldigt viktigt med hur man utformar inomhusmiljön, att den ska vara inbjudande för barnen, vilket gör att de lättare kommer igång med olika aktiviteter. Det är väldigt lätt att bli ”hemmablind”. Därför är det även viktigt att gå runt och se hur andra har det och man får på sätt nya idéer och tips. De gör rätt ofta förändringar i inomhusmiljön men det är inte vanligt att det sker stora ommöbleringar. Något som Therese skulle vilja ta bort är kuddrummet eftersom hon anser att det bidrar till hög ljudnivå och spring. *Jag skulle vilja inreda det med små lekhörnor som inbjuder till öppen lek. Man går emellan de olika lekmiljöerna i en och samma lek.*

Inne på förskolan P3 finner man pedagogen Tina med tjugo års erfarenhet. Tina anser att det först och främst är en gynnsam miljö, om påverkar barns lärande. Hon tycker att det skall finnas möjligheter för barnen att ha roligt och må bra. Hon menar att de lär av varandra hela tiden, därför är barngruppens sammansättning, funktion och relationer inom gruppen en viktig faktor för barns lärande. *Lärande handlar inte bara om den kunskap som man kan sätta på papper, utan lärande handlar mycket om hur man fungerar i samhället sen. Vi vuxna som förebilder är jätteviktiga.* Hon nämner att det är viktigt att det finns en inbjudande lekmiljö så att barnen blir sugna på att sätta igång att leka när de kommer in i ett rum. Det ska finnas material framme som lockar, är roligt och utmanande. Utmaningar ger utveckling i leken också. Efter att avdelningen var berättigad att renoveras för ett år sedan, började Tinas arbetslag tänka till om inomhusmiljön. Då ställde de sig frågorna, vad de ska ha rummen till? Vilket material de ska använda sig av? Allt för att barnen ska få mer stimulans. Tina menar att *när man har så här stora barngrupper som vi har i dag, behövs det många olika lekmiljöer för att ge dem flera valmöjligheter och att alla inte samlas i ett och samma rum, utan att de sprider ut sig.* Hennes önskan är att få ha en massa olika material framme utan att det ser rörigt och skräpigt ut. Där barnen själva kan få plocka bland allt material och ta till sig det och skapa något personligt av det. Det som har prioriteras först på listan är bygggrummet med sitt konstruktionsmaterial, som Duplobitar, kaplastavar, bilar och tågbanor. Tina berättar att de både har strukturerat och fritt skapande i målarrummet. När de vuxna är med är det mer strukturerat exempelvis när de arbetar i temagrupper eller under julen. Under den fria leken är barnen sällan där inne men hon säger att de givetvis hjälper att ta fram material till de barn som vill skapa. Papper och pennor gör barnen mycket av men det kan bero på att det kan de gå och ta själva eftersom det finns i barnens höjd.

Rebecka som arbetar på förskolan P4 har arbetat som förskollärare i nitton år och Reggio Emilia inspirerat sedan år 1998. Hon anser att inomhusmiljön är väldigt viktig. Barnen ska lätt kunna se vilket material som finns och därmed få idéer till vad de kan göra. Hon nämner också att man som pedagog är en faktor som är med och vägleder barnen. Allt material finns i genomskinliga lådor i barnens höjd och Rebecka menar att barnen själva ska kunna gå och ta det material de vill arbeta med utan att pedagogen är med. Det är det som genomsyrar det hela att barnen ska kunna klara sig själva och inte behöva vänta på att fröken ska komma och hjälpa till. Barnen får känna att ”jag kan” och blir på så sätt mer självständiga. Materialet blir även mer överskådligt när det inte ligger i lådor eller i stängda skåp. Hon betonar hur viktigt det är att nya saker introduceras noggrant för annars vet inte barnen hur de kan arbeta med det. De har inga idealiska lokaler och hon säger att *nackdelen är ju att vi inte har någon riktig ateljé till exempel så att vi kan stänga in oss där och jobba. Vi har heller inte tillgång till att ha ett musikrum. Jag menar, det är ju så här det ser ut så man får se att vi har det här istället.* Hon berättar vidare att de varit i samma lokaler i fyra år och möblerat om tre gånger. Det tar

ett tag att bo in sig och veta hur man vill ha det. Barnen får vara med att utforma inomhusmiljön på så vis att de pratar mycket med barnen om hur de ska ha det och vilket material som ska finnas i vilket rum. Vissa aktiviteter är mer styrda som när de har olika grupper. Det blir att man som pedagog styr mer i början och introducerar barnen när man exempelvis ska göra en skapande uppgift. Barnen får själva vara med och bestämma tema och Rebecka nämner att de frågar barnen och ser vad de är intresserade av innan temat planeras. Sedan kan det ändras under tidens gång. Grundplaneringen finns där men de följer barnen vad de tycker och tänker. Inspirationen till att jobba Reggio Emilia inspirerat har det fått bland annat genom besök på andra förskolor och föreläsningar.

Efter utbildningen till förskollärare började Richard arbeta på *förskolan P5* som är Reggio Emilia inspirerad förskola. Där har han nu arbetat i sex år. Allting påverkar barns lärande på ett eller annat sätt och Richard nämner även att *vad vi pedagoger har för kunskapssyn här och syn på lärande påverkar ju lärandet som sker här för barnen*. Inomhusmiljön har stor inverkan, för barnen använder miljön när de är inne. De planerar miljön för att den ska tilltala barnen och det får de först bekräftelse på när de använder den. Tilltalar den barnen på något annat sätt än de pedagogerna hade tänkt från början? Richard berättar att det är ett lärande för dem som pedagoger att följa barnen och deras tankar och hur de tänker. Miljön ska vara tillgänglig, inbjudande och utmanande. Han tycker att det ska finnas platser för möten mellan barnen och att miljön och innehållet i den skapar mötesplatser för dem med tanke på att man lär när man är tillsammans med andra. Materialet ska vara tillgängligt för barnen och det finns möbler som är anpassade till deras längd. Det är viktigt att barnen känner att miljön är till för dem. I en miljö där inte materialet finns tillgängligt utan att barnen hela tiden är beroende av att en vuxen ska vara med främjas inte lärandet för barnen, tror han. Som pedagog blir man friare när barnen kan vara mer självständiga och man får då tid över att observera och se vad som händer. De ändrar miljön ofta och det behöver inte vara stora förändringar. Det kan vara att tillföra något nytt material eller byta platser på möbler. Viktigt är att det ska finnas trygghet och kontinuitet så att barnen känner igen sig och blir trygga att använda ett rum. *Det tar ju tid för oss att introducera miljö och material för barnen och det tar tid för dem att lära känna materialet och miljön och den här biten i att ta ett ansvar för det jag använder*. Richard betonar att varje åldersgrupp behöver sin miljö och därför har de åldersindelade avdelningar. Det är viktigt att man har en levande diskussion, både i arbetslaget och över huset, eftersom alla använder alla avdelningar. Alla lokaler ska vara lika viktiga att skapa bra miljöer.

Den *förskolan (P6)* som Eva arbetar på är ingen Reggio Emilia verksamhet. Däremot nämner hon att de ofta får frågan och att man kan känna vissa influenser av Reggio Emilia när man ser deras lokaler och hur de arbetar. Miljön påverkar barns lärande men även vad man har för pedagoger. Hon berättar att *vi här jobbar mycket efter att barns vilja att lära finns liksom inne hos barnet och att det sker frivilligt och hela tiden i alla situationer som finns. Man lär sig bäst när man är intresserad*. De arbetar mycket efter barns fria val och pedagogerna följer deras signaler. Hon har arbetat som förskollärare i tolv år. Inomhusmiljön är en stor inspirationskälla och de vill att allt material ska vara synligt för barnen så att man ska bli inspirerad och att det ser inbjudande ut. Eva och de andra på förskolan har därför hyllor uppsatta där materialet finns i glasburkar istället för i lådor och i stängda skåp. Förut hade de exempelvis pärlor i en låda och tog fram om det var någon som ville arbeta med det. Sedan de ändrade detta har barnen gjort väldigt mycket pärlhalsband och på så sätt märks det att de blivit mer inspirerade när materialet blivit synligt. Hon berättar att de däremot inte har materialet på barnnivå eftersom grupperna är åldersblandade ett till fem år. De har inga avdelningar utan så kallade hemvister där barnen äter sina måltider och hänger sina kläder. De arbetar alltså alla tillsammans över hela huset. De vill att det ska vara enkelt att arbeta

gemensamt och att det inte ska vara besvärligt att gå in och hjälpa någon annan hemvist vid exempelvis vid måltider. De vill inte ha några stängda dörrar och att det är vi och ni. Eva nämner också att de har styrda aktiviteter på förmiddagarna där de arbetar i grupper. Under lovveckorna kan de däremot ha hela dagar med fri lek. Teman planeras utifrån barnen hela tiden och de är med och utformar miljön i form av deras egna alster som sätts upp på väggarna. Det är i samlingsrummet, där scenen finns, som man först ser vilket tema som barnen arbetar med. Det blir som en liten utställning där man synliggör det som pågår just nu i verksamheten. I denna verksamhet anser man att inomhusmiljön är en stor inspirationskälla och att miljön och de pedagoger som arbetar påverkar barns lärande. Pedagogerna berättar att materialet är synligt för att barnen ska bli inspirerade till att skapa. Däremot är materialet inte tillgängligt för barnen på grund av deras olika åldrar.

4.2 Det pedagogiska materialet

I denna del av resultatet redogör vi, utifrån våra observationer och intervjuer, vad det finns för pedagogiskt material att aktivera sig med på de sex förskolorna, hur lättillgängligt det är och var och hur det är placerat.

Inne på den traditionella *förskolan P1* har pedagogerna valt att inte ha framme stora mängder av leksaker samtidigt. Pedagogerna anser att ett stort utbud på material bidrar till en högre ljudnivå eftersom barnen då oftare byter aktivitet. Istället har de valt att periodvis byta ut materialet och pedagogerna anser att det blir mer spännande och omväxlande för barnen. Utbudet styrs av barnens egna intressen. En del av materialet är alltid framme och lättillgängligt för barnen, som till exempel utklädningskläder och material i dockvrån, samt stora klossar och leksaker som barnen kan dra efter sig. Dessa finns i lådor längst ner i hyllorna (bild 1). Utbudet av leksaker i dockvrån är stort. Förutom de sedvanliga dockorna med tillbehör finns även olika köksredskap och matvaror. Detta får barnen gå och hämta själva när de vill vid fri lek. Annat material som används vid skapande är till exempel kriter, pussel, spel, Play-do-lera, papper och färger. Detta finns i vuxenhöjd och är alltså inte lättåtkomligt för barnen. Detta gäller även för materialet som används vid rörelse och rytmik, som bandspelare, maraccas, ärtpåsar och sjalar (bild 1).

Bild 1. Materialets tillgänglighet

På *förskolan P2* är de bord och stolar som finns i vuxenhöjd medan hyllorna och arbetsbänkarna är i barnens höjd. Det material som är placerat på hyllorna och bänkarna är därför lättillgängligt och ger barnen möjlighet att aktivera sig själva när det ges tillfälle. Pedagogerna har valt att ha ett stort utbud av material och leksaker. Materialet är placerat på bestämda hyllor och i bestämda rum (bild 2). Detta för att barnen lättare ska kunna hitta vad de söker och för att kunna se vad som finns att göra just i det rum de befinner sig i. Målrummet är väl utrustat med material, som ligger i olika kartonger med små bilder på. Bilderna synliggör för barnen vad som finns i lådorna. Lokalen är mycket ljus och färgglad med olika sagomålningar på väggarna, som gör att avdelningen får en varm och behaglig atmosfär.

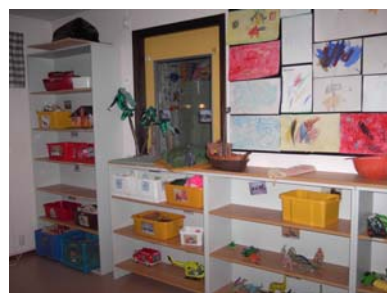

Bild 2. Utbudet av leksaker

När man kommer in på *förskolan P3*, som är den tredje traditionella förskolan vi besökt, möts man även här av en varm och behaglig miljö. Avdelningen, som vi besökt, renoverades i våras. I samband med detta funderade pedagogerna på vad rummen skulle användas till och vilket material som skulle finnas där, allt med fokus på att skapa optimala lärandemiljöer. Efter renoveringen blev byggrummet med sitt material, som Duplobitar, Kapplastavar och trätåg, det man satsade på (bild 3) och målarrummet fick stå tillbaka. Byggmaterialet är sorterat i olika backar som är placerade på golvet. Detta gör det lätt för barnen att komma åt vad de vill ha. På hyllorna i målarrummet finns det tillgång till bland annat kopieringspapper, saxar, kriter och tuschpennor. I dockvrån på avdelningen finns allt ifrån kassaapparater till kastruller.

Bild 3. Byggrum

Förskolan P4 är en Reggio Emilia inspirerad verksamhet, sedan 1998. Barnen arbetar med olika material till exempel naturmaterial, bilar och byggklossar. Detta gör de ofta i mindre grupper. Allt material finns i genomskinliga plastlådor uppställda i låga bokhyllor (bild 4). Allt är väl synligt och väl anpassat för barnen. Möbler som bord, stolar, bänkar och hyllor är i barnens höjd. Lokalen är liten men väl utnyttjad med en ateljé och ett stort rum, som har avgränsats med bokhyllor. Det är i dessa bokhyllor som materialet finns placerat. På väggarna och i fönstren hänger barnens alster som dekoration, istället för tavlor och gardiner.

Bild 4. Synligt material i plastlådor

Förskolan P5 är en Reggio Emilia inspirerad förskola, där barnen står i fokus. All möblering på avdelningen är anpassad för barnen som bord, stolar, stafflier, hyllor, speglar, köksinredning och fönster. Materialet är lättåtkomligt och överskådligt för barnen, då de kan gå och hämta det de behöver utan att be om en vuxens hjälp (bild 5). Barnen är oftast självgående med arbetet i ateljén. De är väl medvetna om var allt material finns och håller själva upp färg och hämtar och byter vatten. Barnen har tillgång till ett brett urval av samma sorts material. Byggmaterialet finns exempelvis i alla dess färger, former och råmaterial.

Bild 5. Lättillgängligt material

När man öppnar ytterdörren till *förskolan P6*, som är en Reggio Emilia influerad förskola, möts man av moderna och stilrena lokaler. Här har varje rum ett speciellt inredningstema som musikrum, affär, sinnesrum, kuddrum, dockrum, ateljé och prinsess- och sjörovrum. Varje rum har sitt material för sitt eget tema, vilket finns till viss del i barnens höjd. Pedagogerna har i förhand valt vilket material som barnen själva ska kunna ta fram och inte, genom att placera materialet i olika höjd. Pärlor, spel och Barbie med tillbehör är placerat överst i bokhyllan, vilket är till för de äldre barnen och utom räckhåll för de yngsta. Men pedagogerna vill ändå synliggöra för barnen att materialet finns där och detta görs genom att förvara pärlorna i genomskinliga

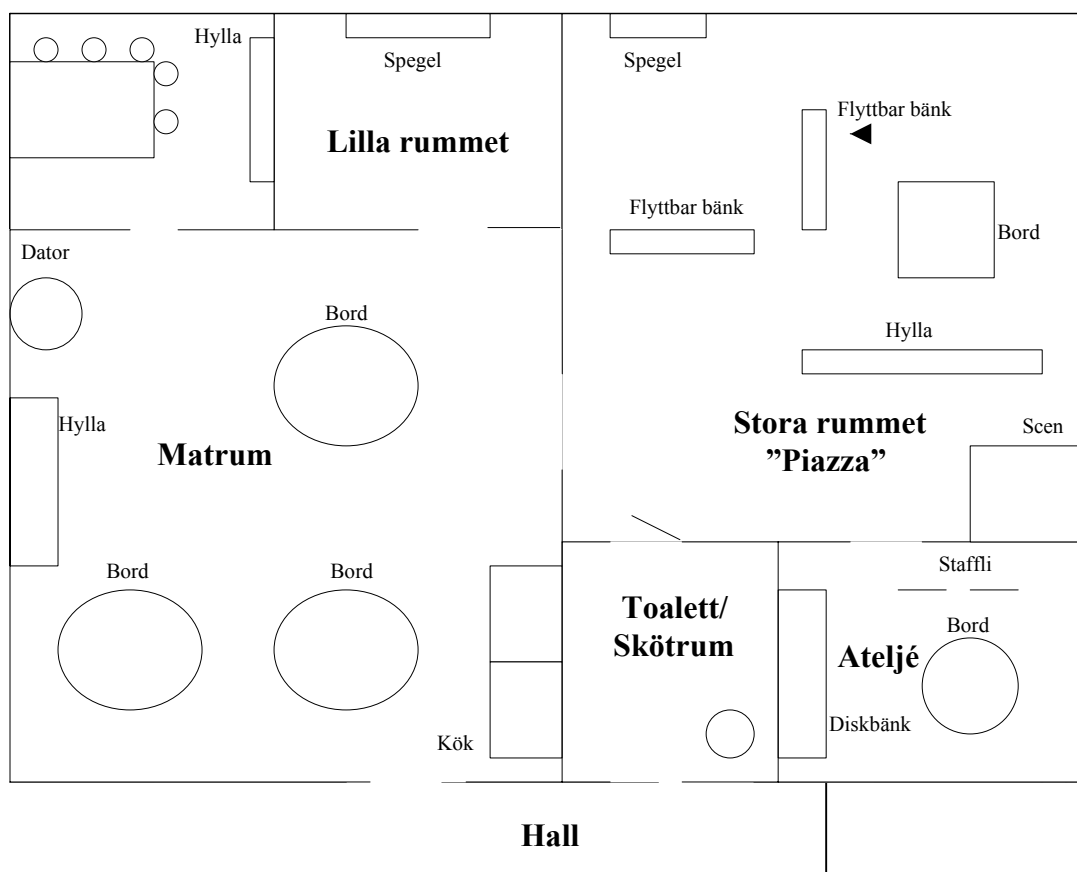
Bild 6. Synligt material i glasburkar

glasburkar (bild 6). Materialet som ska användas för den skapande verksamheten har ett brett utbud. Här finns det mesta man kan önska sig, alltifrån naturmaterial som fjädrar, stenar, sand till grovmotoriska leksaker som till exempel stora skumgummikuddar, ribbstegar och rutschkana. Förskolans möbler, som bord och stolar, är inte anpassade efter barnens längd utan är i vuxennivå.

4.3 Inomhusmiljön i förskoleverksamheterna

Vi har här nedan sammanställt en plan för en Reggio Emilia inspirerad avdelning och en traditionell förskoleavdelning. Ritningarna är påhittade men vi har konstruerat dem utifrån våra erfarenheter från observationer och intervjuer i de olika förskolorna.

Plan över en Reggio Emilia inspirerad avdelning

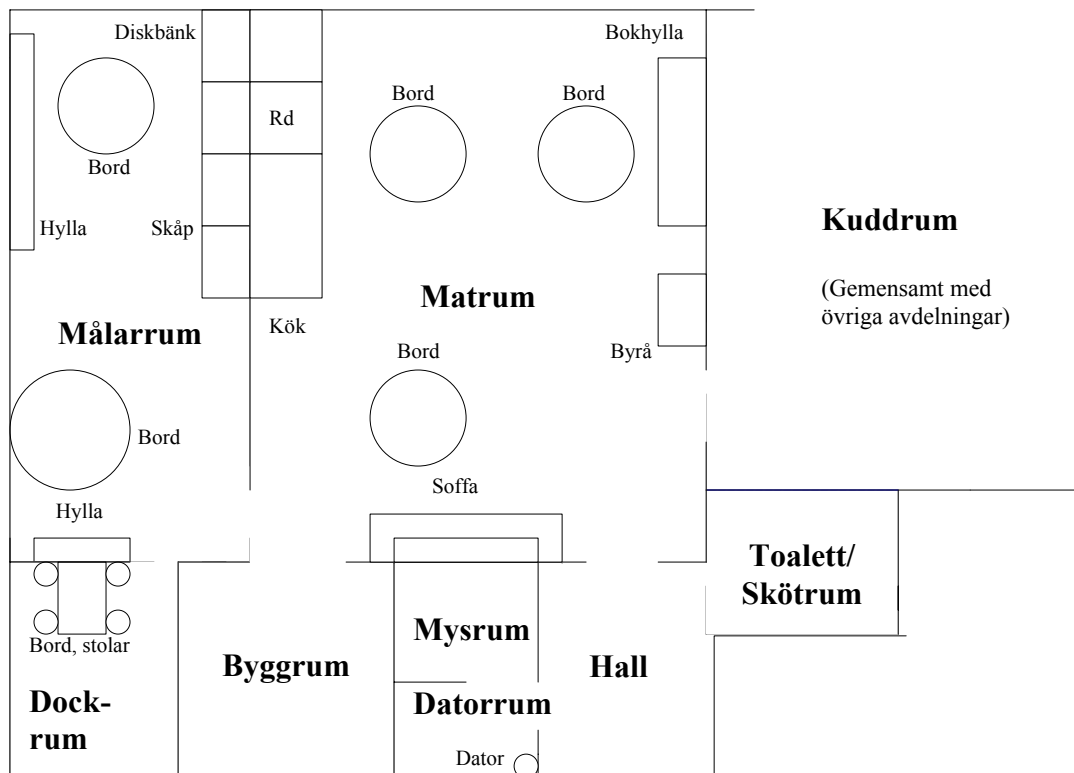

Det som kännetecknar de *Reggio Emilia inspirerade* verksamheterna vi besökt är att rummen oftast inte har bestämda namn som beskriver vad för slags aktivitet som ska genomföras just där, utan man kallar rummen för exempelvis "lilla rummet" och "stora rummet". Det finns alltså möjlighet att utföra olika sysslor i de olika rummen. Det finns ofta ett eller några större rum utöver de mindre som går att avgränsa vid behov, med exempelvis flyttbara bänkar eller byråar. Några centrala delar i verksamheterna är piazzan, ateljén och speglarna. Piazzan, som är en större samlingsplats, är centralt placerad på avdelningen. På en av förskolorna finns även en scen, där barnen får möjlighet att uppträda och agera inför publik. Spegel finns det på samtliga förskolor och de är uppsatta i ett eller flera av rummen. Syftet med dem är att barnen ska kunna betrakta sig själva och få en uppfattning om vem "jag" är. Den tredje kännetecknande företeelsen i verksamheterna är ateljén, som finns i anslutning till avdelningarna. Här arbetar barnen tillsammans minst två och två och handleder varandra framåt i skapandeprocessen. Lokalerna i de Reggio Emilia inspirerade förskolorna är överlag

kala, de har inga gardiner, mattor eller blommor och färgerna i rummen är stilrena och kalla. Rummen är utformade så att barnen kan leka tillsammans, de är sällan ensamma och leker eller producerar, utan aktiviteterna sker i interaktion med andra. Det finns möjlighet för barnen att vara självgående för det mesta. Pedagogen är inte alltid tvungen att vara närvarande i barnens aktivitet, utan barnen kan hjälpa sig själva och varandra istället. De flesta möbler som stolar, bord, bänkar och speglar är anpassade efter barnen och är i deras höjd.

Plan över en traditionell avdelning

Det grundläggande mönstret för de *traditionella förskolorna* är att det finns flera små rum, där varje aktivitet har sitt rum, som till exempel dockrum, målarrum och byggrum. Barnen är ofta utspridda i de olika rummen och engagerade med olika sysslor, vilket oftast sker i olika sammansättningar av barnen. Detta förekommer oftast med stängda dörrar, allt för att hålla ljudnivån nere. Matrummet, som är det största rummet, är centrum för den pedagogiska verksamheten. Här används inte matborden enbart till att äta vid, utan utnyttjas även till andra aktiviteter, som att måla, spela spel och pussla. Det finns ofta utrymmen som ligger avskilt från de övriga rummen och som är gemensamt med flera avdelningar på förskolorna som till exempel kuddrum/rörelserum. Här finns det möjlighet för barnen att röra sig fritt och klättra, springa och hoppa. På förskolorna har datorn, som är barnens, fått en enskild plats i lokalen, antingen i ett eget rum eller i ett hörn av ett rum. Arbetet här sker oftast i samspel barnen emellan eller mellan barnet och den vuxne. I samtliga förskolor är miljöerna hemlika med blommor, gardiner, dukar, tavlor, fönsterlampor och soffan som en viktig "mysfaktor". I soffan kan pedagogen samla några av barnen bredvid sig och ha högläsning för dem. De flesta möbler som bord, bänkar och hyllor är i vuxenhöjd, men stolarna är anpassade för barnen.

4.4 Sammanfattning

Pedagogernas beskrivning av inomhusmiljön

Samtliga pedagoger i förskolorna ansåg att inomhusmiljön är av betydande karaktär för barns lärande. De är samtidigt medvetna om att det finns flera faktorer som påverkar barns lärande utöver den fysiska inomhusmiljön. Några aspekter som de nämnde var de vuxna, barngruppens sammansättning, samspelet mellan barnen och samhället i sig. Skillnaden är att pedagogerna inom de Reggio Emilia inspirerade förskolorna med större medvetenhet och utifrån en speciell pedagogik utformat och inrett lokalerna. Vi anser även att den Reggio Emilia influerade förskolan har haft en större medvetenhet vid utformningen av lokalerna. Pedagogerna i de traditionella verksamheterna inreder mer efter vad som är praktiskt för dem själva och för att på lättaste sätt kunna praktisera sina yrkeskunskaper.

Det pedagogiska materialet

Jämför man det pedagogiska materialet mellan verksamheterna finns två stora skillnader. Den första skillnaden är placeringen av materialet. Det material som var placerat synligt och tillgängligt för barnen i de Reggio Emilia inspirerade verksamheterna var däremot i de traditionella och den Reggio Emilia influerade förskolan oftast placerat på en nivå som inte var tillgängligt för barnen. Exempel på sådant material kunde vara leksaker som innehöll småbitar, som Barbie och Legobitar, och skapande material som målarfärg och lera. Det var oftast det lättstädade materialet som klossar, dockleksaker, pussel och spel som fanns på en lättåtkomlig plats för barnen. Medan det mer svårstädade materialet som målarfärger och lera inte fanns tillgängligt för barnen. Undantaget var i de Reggio Emilia inspirerade verksamheterna där det skapande materialet skulle vara lättåtkomligt för barnen. Den andra skillnaden var utbudet av material. I de traditionella verksamheterna hade man en mindre mängd pedagogiskt material än i de Reggio Emilia inspirerade och i den Reggio Emilia influerade förskolan. Föremål som mer eller mindre saknades inom de traditionella förskolorna var naturmaterial av olika slag som grenar, fjädrar och stenar. Däremot i dockvråna i de traditionella och den Reggio Emilia influerade förskolan fanns det ett stort utbud av leksaker med bland annat dockor, plastporlin, kastruller, kassaapparater och matvaror. I de Reggio Emilia inspirerade förskolorna fanns det inga dockvrår.

Inomhusmiljön i förskoleverksamheterna

Jämför man lokalernas utformning i de två verksamheterna kan man se vissa skillnader. I de traditionella förskolorna är miljön mer hemlik jämfört med de Reggio Emilia inspirerade som ger ett mer sterilt och kallt intryck. Möblerna på de Reggio Emilia inspirerade avdelningarna är i högre utsträckning barnanpassade än i de traditionella. Vid namngivelsen av de olika rummen som finns i de respektive förskolorna kan man se att de traditionella avdelningarna ha valt att namnge sina rum med specifika namn som associeras med en viss sorts aktivitet medan de Reggio Emilia inspirerade verksamheterna har valt att ha namn som inte förknippas med någon speciell aktivitet. Inom de Reggio Emilia inspirerade verksamheterna har man piazzan som sitt centrum, medan de traditionella har sitt matrum som den centrala punkten.

5. Diskussion

Syftet med arbetet har varit att jämföra inomhusmiljön i olika förskoleverksamheter samt beskriva pedagogernas syn på miljön och dess betydelse för barns lärande. När vi studerat inomhusmiljön har vi fokuserat på två aspekter – den ena är rummets struktur och utformning och den andra är vilket material som finns och hur lättillgängligt det är. Detta har vi studerat i två olika slags pedagogiska verksamheter – traditionell förskola och Reggio Emilia inspirerad förskola. De frågor vi ställde oss inför undersökningen var: Hur ser förskollärare på inomhusmiljön och dess betydelse för barns lärande? Är det någon skillnad på inomhusmiljön mellan förskolor med olik pedagogisk profil – mellan Reggio Emilia inspirerad förskola och traditionell förskola? Genom den litteratur vi bearbetat har vi fått en djupare förståelse för Reggio Emilias filosofi och dess ursprung. Vi har även tagit del av hur den traditionella förskolan vuxit fram och vilka tankar som har genomsyrat verksamheten. Efter att vi sammanställt och behandlat resultatet av våra insamlade data har vi nu fått en djupare kunskap och större inblick i hur de olika verksamheterna är utformade och hur pedagogernas syn på inomhusmiljön påverkat utformningen och därmed barnens lärande. Genom vår studie, där vi har ställt Reggio Emilia inspirerade förskolor mot traditionella förskolor, har vi uppmärksammat flera likheter men även sett tydliga skillnader.

Miljöns betydelse i lärandet

Inomhusmiljön i pedagogiska verksamheter har sedan de startat ansetts vara viktig för barnens möjligheter att lära och utvecklas på bästa sätt. Resultatet av vår studie visar att samtliga informanter anser att inomhusmiljön är en viktig faktor och att den påverkar barns lärande på ett eller ett annat sätt. Pedagogerna använder sig av ordval som ”mycket viktig” (Tove, P1), ”en grundläggande betydelse” (Therese, P2) och ”en stor inverkan” (Richard, P5). Att utformningen av den pedagogiska miljön är av stor vikt för barns lärande framhåller även Pramling-Samuelsson och Sheridan (1999) och detta är något som vi instämmer i. Samtidigt är vi fullt medvetna om att det finns fler element som är viktiga för att skapa goda förutsättningar för lärandet. Marton & Booth, (2000 kap.1) påpekar att det är hur lärandets innehåll behandlas i undervisningen som avgör vad barnet har möjlighet att erfara och lära. Även de intervjuade pedagogerna betonade att det finns andra förhållanden som spelar en stor roll för en god lärandeprocess och då nämndes framförallt pedagogens roll. En av informanterna, Rebecka, förklarade bland annat att man som pedagog är en viktig faktor, som är med och vägleder barnen hela tiden.

Det pedagogiska materialet

För att den pedagogiska verksamheten skall kunna uppnå de mål som förskolan skall sträva efter, när det gäller barns utveckling och lärande, bör det finnas redskap och material på barnens nivå som lockar barn till lek och lärande. I *Lpfö 98* (Skolverket, 2006) står det skrivet att:

Miljön skall vara öppen, innehållsrik och inbjudande. Verksamheten skall främja leken, kreativiteten och det lustfyllda lärandet samt ta tillvara och stärka barnets intresse för att lära och erövra nya erfarenheter, kunskaper och färdigheter (Skolverket, 2006 s.8).

Alla informanter uttryckte att de ville ha materialet synligt och i barnens höjd, för att barnen själva ska kunna gå och hämta de saker som de vill arbeta eller leka med. Detta kan man läsa i informanternas berättelser där bland annat Therese (P2) säger följande:

Tanken är att det (materialet) skall vara åskådligt för barnen, där de kan se när de kommer in i rummen vad det finns att göra där och ta fram materialet själva. Tanken är att barnen skall se och bli inspirerade själva och sätta i gång (Therese, P2).

Trots informanternas uttryckliga önskan om att presentera och synliggöra materialet för barnen kunde vi genom observationerna se skillnader mellan vad pedagogerna ville och hur de verkligen hade valt att presentera materialet. De två Reggio Emilia inspirerade förskolorna hade materialet på en nivå som var anpassat för barn och den Reggio Emilia influerade hade till viss del material placerat i barnens nivå. I de Reggio Emilia inspirerade förskolorna var materialet placerat i låga hyllor i genomskinliga lådor (bild 4 s.21) eller med lådor utan lock (bild 5 s.21). Barnen fick själva ta fram det de ville skapa och arbeta med utan att en pedagog behövde vara med och plocka fram. De traditionella förskolorna och den Reggio Emilia influerade förskolan hade utvalda delar av materialet placerat lättillgängligt för barnen. Det var oftast det lättstädade materialet. Det material som pedagogerna inte ville att barnen skulle komma åt var det skapande materialet och småföremålsleksaker.

Vi anser att det är viktigt att man synliggör för barnen vilket material som finns och att det är tillgängligt för dem. Genom pedagogernas medvetna eller omedvetna val av hur man presenterar och synliggör materialet för barnen kan man styra deras intressen och kreativitet. Om miljön upplevs som otillgänglig och ostimulerande för barnen kan det i sin tur leda till, precis som Björklid (2005) skriver, att barnen hämmas i sin utveckling både fysiskt, kognitivt och socialt. Om de däremot har saker tillgängligt kan barnen själva utifrån sina egna intressen välja vad de vill leka med utan att en pedagog är med. Trageton (1996) nämner att miljön ska vara självinstruerande så att barnen inte behöver be om hjälp utan kan klara sig själva. Men bara för att materialet är synligt och tillgängligt innebär det inte att barnen blir stimulerade för lek, aktivitet och skapande utan man bör också som pedagog introducera det nya materialet. Detta för att barnen ska få en förståelse för hur det kan användas och skapas med. Detta lyfter Rebecka (P4) fram, då hon betonar hur viktigt det är att nya saker introduceras för annars vet inte barnen hur de kan arbeta med det. En annan sak vi uppmärksammade vid våra observationer var att det skapande materialet i de Reggio Emilia inspirerade och den Reggio Emilia influerade verksamheten var mer lättillgängligt för barnen och detta ledde till att barnen kunde vara mer självgående. Den skapande verksamheten i de traditionella förskolorna var oftast uppstrukturerad av en vuxen, medan de i de Reggio Emilia inspirerade verksamheterna lät barnen vara mer självgående. Vi har även förstått att byggmaterialet prioriteras stort av barnen i de traditionella förskolorna som vi har besökt. Det var inte något vi såg att de gjorde i samma utsträckning i de Reggio Emilia inspirerade verksamheterna och den Reggio Emilia influerade förskolan, där barnen var lika aktiva i konstruktionslek som i den skapande verksamheten. Vi tror att intresset för bygglek i de traditionella förskolorna är skapad av miljön de befinner sig i, eftersom byggmaterialet var det som var mer tillgängligt för dem. Medan pedagogerna hade valt att placera det skapande materialet på en otillgänglig plats för barnen och det barnen inte ser eller har tillgänglighet till är svårt att skapa sig ett intresse för.

Mängden av material var något som också skiljde sig mellan de olika verksamheterna. Utbudet var mer rikt i de Reggio Emilia inspirerade och i den Reggio Emilia influerade verksamheten än i de traditionella verksamheterna. Tove (P1) säger att de inte har mycket lekmaterial och att det både är en fördel och en nackdel med detta. De har valt att plocka bort och fram det materialet som finns under vissa perioder för att det skall bli intressant igen för barnen. Tina (P3) tycker att det ska finnas material framme som lockar, är roligt och utmanande. Hennes önskan är att få ha en massa olika material framme utan att det ser rörigt och skräpigt ut och där barnen själva får plocka bland allt material. Vi tycker att mängden material inte har en avgörande roll i sig utan att det är viktigare att ha en större variation på materialet, som tilltalar fler barn. Vi tycker även att det inte ska finnas för mycket material framme samtidigt, dels för att det lätt blir stökigt men även för att det för många barn kan bli

jobbigt med många intryck på samma gång. Speciellt för vissa barn, med exempelvis koncentrationssvårigheter, som behöver en mer strukturerad tillvaro. När det gäller att plocka bort och fram materialet periodvis, tycker vi att det kan vara både en fördel och nackdel. Fördelen, om man tänker på de ekonomiska ersättningarna som förskolorna får idag, är att det inte behövs köpas in så mycket nytt material utan man kan använda det man har på ett väl utnyttjat sätt. Nackdelen kan vara att man plockar bort någon leksak som något eller några av barnen tycker väldigt mycket om. Men detta kan man undvika genom att vara observant på vad barnen leker med eller inte.

Inomhusmiljön i verksamheterna

Det betonas i *Lpfö 98* (Skolverket, 2006) att den pedagogiska verksamheten skall utformas så att den stimulerar och utmanar barnets utveckling och lärande. Detta och det övriga som står skrivet i läroplanen är något som alla förskoleverksamheter måste förhålla sig till. Sedan utifrån de bestämda ramarna och resurser har varje verksamhet möjlighet att tolka läroplanen och utforma lokalerna efter sina idéer. Marika Gedin (1996) framhåller att den pedagogiska miljön skapas av den pedagogiska filosofin. Miljön på förskolor ser olika ut beroende på vilka pedagogiska idéer man utgår ifrån. Den ena av de två verksamheter vi valt att studera närmare, Reggio Emilia, framhåller miljön som en central del i pedagogiken. Enligt Reggio Emilias ursprungliga pedagogik benämns miljön som den "tredje pedagogen" och ska vara utformad så att den lockar barnen till lek, samspel, utforskande och lärande (Björklid, 2005). I Reggio Emilias miljöer är arkitekturen en del av själva pedagogiken och några specifika delar i utformningen av lokalerna är piazzan och ateljén. De flesta förskoleverksamheternas inomhusmiljö ser olika ut, oavsett om man har olika förhållningssätt eller om man har ett liknande synsätt på pedagogiken. Det är mycket annat utöver förhållningssättet som spelar in när man utformar en förskola, som exempelvis resurserna. Men inom de Reggio Emilia inspirerade förskolorna som vi har besökt har vi uppmärksammat att det finns likheter i utformningen av lokalerna och miljön, samt att pedagogerna har liknande tankar bakom inredningen och i valet av material. De benämner oftast inte rummen efter vilken slags aktivitet som ska utföras där, som i de traditionella förskolorna som vi besökt, utan säger istället det lilla rummet eller det stora rummet. Barnen kan därför göra olika saker i de olika rummen. De stora utrymmena som finns går att avgränsa till mindre utrymmen, vid behov, när exempelvis barnen ska utföra flera olika aktiviteter samtidigt. De avgränsas då med exempelvis bokhyllor eller bänkar. Det vi har sett är också att lokalerna i de Reggio Emilia inspirerade förskolorna är relativt sterila och inte hemlika. Det fanns inga gardiner, mattor, soffor, fönsterlampor, dukar eller blommor utan syns att det mer ska likna en institution.

Vi har även kunnat se att det finns likheter mellan de Reggio Emilia inspirerade förskolorna och de "riktiga" Reggio Emilia förskolorna. I lokalernas utformning är det främst piazzan, speglarna och ateljén som stämmer överens med den ursprungliga pedagogiken. Att barnen lär av varandra, i interaktion med varandra är något som vi också har sett under våra observationer. Detta är något som stämmer väl överens med det sociokulturella perspektivet, som Reggio Emilia filosofin inspirerats av och som även förespråkas i läroplanerna. Barnen var sällan ensamma utan rummen var utformade så att barnen kunde leka tillsammans. Kamraterna är viktiga, då de hjälper varandra fram i läroprocessen. Den vuxne, pedagogen, behövde inte heller alltid vara närvarande utan som Reggio Emilia filosofin säger, så är den vuxnes uppgift att lyssna och observera. Pedagogen ska vara den som ger barnen förutsättningar för ett medkonstruerande genom att planera och organisera situationen genom att till exempel ta fram material, fråga och stödja processen på olika sätt. Ytterligare några centrala delar som utgör det sociokulturella perspektivet är att lärandet har med relationer att göra och att balansen mellan det individuella och det sociala är en avgörande aspekt på varje

läromiljö. Barnen hade möjlighet till att vara både med kamrater och ensamma men uppmuntrades mestadels till att vara tillsammans. Richard (P5) sade i en av intervjuerna att det ska finnas platser för möten mellan barnen och att miljön och innehållet i den skapar mötesplatser för dem med tanke på att man lär när man är tillsammans med andra. Barnen fick även vara delaktiga i utformningen av inomhusmiljön. Det var bland annat det visade intresset från barnen för olika miljöer som var avgörande om det skulle finnas kvar eller förändras. I den förskolan som Rebecka (P4) arbetar i får de vara med och utforma inomhusmiljön på så vis att de pratar mycket med barnen om hur de ska ha det och vilket material som ska finnas i vilket rum. Det nämns även i *Lpfö 98* (Skolverket, 2006) att de behov och intressen som barnen själva på olika sätt ger uttryck för bör ligga till grund för utformningen av miljön och planeringen av den pedagogiska verksamheten.

Genom våra observationer och intervjuer har vi fått en klar bild hur de olika förskolorna har utformat sina lokaler och vad pedagogerna har haft för tankar bakom. Vi har sett vissa likheter i de traditionella förskolorna emellan och de Reggio Emilia inspirerade förskolorna emellan, samt i jämförelse med varandra. Genom våra observationer har vi även sett väsentliga skillnader mellan verksamheterna. Större skillnader än om vi endast hade tolkat det som sades vid intervjuerna. Det vi har kunnat se är att de traditionella förskolorna stämmer överens, i det avseendet att förskolan ska vara hemlik, med hur man har sett på förskolan historiskt. Man ville på de förskolor vi besökt ha det rent genom att ha ordning på materialet och antar att det kan ha ett samband med hur man tidigare har sett på verksamheten, där hemmet skulle utgöra en förebild för förskolan med sin enkelhet, ordning och renlighet (Nordin-Hultman, 2005 s.111ff). Att lokalerna är mer hemlikt inredda ser vi tydligare i de traditionella förskolorna vi besökt än i de Reggio Emilia inspirerade förskolorna och i den influerade, där lokalerna är mer kala och stilrena. En annan sak är att pedagogerna i de Reggio Emilia inspirerade och influerade verksamheten har haft en större medveten tanke vid utformningen av lokalerna. Detta antar vi beror på att de utgår från en pedagogik som har miljön som en avgörande betydelse i lärandet. I *Lpfö 98* (Skolverket, 2006) står det att förskolan ska erbjuda barnen en trygg miljö. Vi anser att barnen känner trygghet i de båda verksamheterna och att det är mycket mer utöver hur lokalerna ser ut som avgör om barnen känner trygghet och välbefinnande.

Tankar kring studien

Vi anser att en kvalitativ studie i form av en inspirerad fallstudie var den metod som var bäst lämpad för vår undersökning. Genom att använda ett flertal olika metoder i undersökningen har vi kunnat tolka datan ur olika synvinklar och på så sätt kunnat ge studien en större bredd. Vi är väl medvetna om att det inte med vårt resultat går att dra generella slutsatser utan resultatet hade förmodligen sett annorlunda om vi hade valt andra förskolor eller om undersökningen gjorts under en längre tidsperiod. Vi tror dock att våra slutsatser till viss del skulle stämma överens med en djupare studie i det avseendet att samtliga Reggio Emilia förskolor i Sverige utgår från ett och samma förhållningssätt och då också måste ha liknande tankar kring miljöns betydelse i lärandet.

5.1 Fortsatt forskning

Vi tycker att det skulle vara intressant i framtida forskning att titta närmare på flera alternativa förskoleverksamheter här i Sverige och se hur de förhåller sig till miljöns betydelse i barns lärande, som exempelvis Montessori, Ur och Skur och Waldorf. Men vi skulle även vilja göra en fördjupning av vår studie genom att åka till Italien och se hur de ”riktiga” Reggio Emilia förskolorna arbetar, vilket material de använder och även få se hur lokalerna är utformade, så

som det ursprungligen är tänkt. Det skulle vara intressant att kunna göra sina egna iakttagelser och tolkningar istället för att omtolka andras åsikter och tankar genom litteratur.

5.2 Slutord

Vi anser att inomhusmiljön är en viktig del för barns lärande men att den bara är en del av många som ska sammanfogas. Det är inte avgörande för den pedagogiska verksamheten hur vi utformar rummen och vilket material som vi använder oss utav utan det krävs även att vi pedagoger utnyttjar rummen väl och att materialet verkligen används, för att det skall bli en lärorik miljö. Förhållandet och relationerna mellan barnen, mellan barnen och de vuxna och de vuxna emellan är även en central del av den pedagogiska miljön liksom materialet och inredningen. Förutom att det finns en synlig miljö finns det även en osynlig miljö, som exempelvis pedagogens förhållningssätt. Givetvis existerar det ett sammanhang och ett ömsesidigt förhållande mellan dem båda vilket oftast genomsyrar hela den pedagogiska verksamheten. Med detta menar vi att förskolemiljö därför handlar lika mycket om att arbeta med den synliga som den osynliga miljön.

Genom denna studie har vi fått en större inblick i Reggio Emilia inspirerade verksamheter och traditionella verksameters inomhusmiljö samt en större förståelse för miljöns betydelse för barns lärande. Vi har även fått upp ögonen för nya företeelser som vi inte tidigare uppmärksammat, som kan vara gynnande men också hämmande för barns utveckling, som exempelvis hur man väljer att presentera materialet för barnen. Att det är pedagogens uppdrag att utforma verksamhetens miljö så att den lockar till aktivitet och utmaningar, samtidigt som den ska utgöra en trygghet för barnen, är något som vi anser är viktigt att tänka på i vår kommande yrkesroll.

6. Referenslista

Litteratur

- Abbott, Lesley & Nutbrown, Cathy (red.). (2001). *Experiencing Reggio Emilia. Implications for pre-school provision.* (2005). *Erfarenheter från förskolan i Reggio Emilia.* Lund: Studentlitteratur
- Björklid, Pia. (2005). *Lärande och fysisk miljö. En kunskapsöversikt och samspelet mellan lärande och fysisk miljö i förskola och skola.* Kalmar: Lenanders Grafiska AB
- Bonniers. (1999). *Bonniers compact lexikon 2000. Allt i ett i ord och bild.* Korotan Ljubljana: Bonnier Lexikon AB
- Carlgren, Ingrid. (1999). *Miljöer för lärande.* Lund: Studentlitteratur
- Cold, Birgit. (2003). *Skolemiljø fire fortellinger.* Oslo: Kommuneforlaget Norsk Form
- Dahlberg, Gunilla & Lenz-Taguchi, Hillevi. (2003). *Förskola och skola – om två skilda traditioner och om visionen om en mötesplats.* Stockholm. HLS Förlag
- Dysthe, Olga. (2003). *Dialog, samspel och lärande.* Lund: Studentlitteratur
- Ekholm, Mats & Fransson, Anders. (1994). *Praktisk intervjuteknik.* Göteborg: Norstedts Förlag AB
- Grut, Katarina (red.). (2005). *Exemplet Reggio Emilia.* Stockholm: Premiss förlag
- Informationsförlaget. (1996). *Pedagogisk uppslagsbok. Från A till Ö utan pekpinnar.* Stockholm: Informationsförlaget, Läraryrskommitténs Förlag och författarna
- Johansson, Bo & Svedner, Per-Olov. (2004). *Examensarbete i lärarutbildning.* Uppsala: Kunskapsförlaget AB
- Jonstoj, Tova & Tolgraven, Åsa. (2001). *Hundra sätt att tänka – om Reggio Emilias pedagogiska filosofi.* Stockholm: Utbildningsradion (UR)
- Lenz-Taguchi, Hillevi. (2000). *Varför pedagogisk dokumentation?* Stockholm: HLS förlag
- Lindqvist, Gunilla. (1989). *Från fakta till fantasi. Om temaarbete utifrån skapande ämnen och lek.* Lund: Studentlitteratur
- Lundahl, Gunilla. (1995). *Hus och rum för små barn.* Stockholm: Arkus
- Malaguzzi, Loris. (1996). The Right to Environment, i T. Filippini & V. Vecchi (red.) *The Hundred Languages of Children. The Exhibition.* Reggio Emilia: Reggio Children
- Malaguzzi, Loris. citerat i Penn, H. (1997). *Comparing Nurseries: Staff and Children in Italy, Spain and the UK.* London: Paul Chapman Publishing
- Marton, Ference & Booth, Shirley. (2000). *Om lärande.* Lund: Studentlitteratur

- Merriam, B Sharan. (1994). *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur
- Nordin-Hultman, Elisabeth. (2005). *Pedagogiska miljöer och barns subjektskapande*. Stockholm: Liber AB
- Pramling-Samuelsson, Ingrid & Sheridan, Sonja. (1999). *Lärandets grogrund*. Lund: Studentlitteratur
- Simmons-Christenson, Gerda. (1997). *Förskolepedagogikens historia*. Stockholm: Bokförlaget Natur och kultur
- Stukåt, Staffan. (2005). *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur
- Säljö, Roger. (2003). *Lärande i praktiken*. Stockholm: Bokförlaget Prisma
- Tallberg-Broman, Ingegerd. (1995). *Perspektiv på förskolans historia*. Lund: Studentlitteratur
- Trageton, Arne. (1996). *Lek med material. Konstruktionslek och barns utveckling*. Stockholm: Runa Förlag
- Vallberg-Roth, Ann-Christine. (2002). *De yngre barnens läroplanshistoria*. Lund: Studentlitteratur
- Wallin, Karin. (1998). *Om ögat fick makt. Mer om de hundra språken och den skapande pedagogiken i Reggio Emilia*. Stockholm: Liber AB
- Wallin, Karin. (2001). *Reggio Emilia och de hundra språken*. Stockholm: Liber AB
- Wallin, Karin. (2003). *Pedagogiska kullerbyttor. En bok om svenska barn och inspirationen från Reggio Emilia*. Stockholm: HLS förlag

Elektroniska källor

- Reggio Emilia institutet. *Om Reggio Emilia*. 2006-11-26
<http://www.reggioemilia.se>
- Skolverket. (2006). *Läroplanen, Lpfö 98*. 2006-12-20
<http://www.skolverket.se>
- Regeringskansliet. (1997). *SOU 1997:157*. 2006-12-17
<http://www.regeringen.se/content/1/c6/02/52/24/61fa71bf.pdf>

Statens offentliga utredningar

SOU 1938:20. (1938). *Betänkande angående barnkrubbor och sommarkolonier m.m.*, avgivet av Befolkningskommissionen. Stockholm: Nord

SOU 1972:26. (1972). *Förskolan del 1. Betänkande avgivet av 1968 års barnstugeutredning*. Stockholm: Liber Förlag

Tidskrifter

Gedin, Marika. (1996). *Modern barndom. Miljö och material*. Tidskriften ges ut av Reggio Emilia Institutet. Nytryck år 1999

Socialstyrelsens Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor 1944, nr 15

Observationsschema av inomhusmiljön

Bilaga 1

	Reggio Emilia 1	Reggio Emilia 2	Reggio Emilia 3	Traditionell 1	Traditionell 2	Traditionell 3
Lustfylld miljö						
Stimulerar till lek						
Stora ytor						
Små ytor						
Ateljé						
Speglar						
Utklädningskläder						
Dockteater						
Lättillgängligt material 1.						
Naturmaterial						
Anpassningsbara möbler till barnen						
Uppmuntrar miljön till samspel mellan barn-barn						
Uppmuntrar miljön till samspel mellan barn-vuxen						
Har barnen tillgänglighet till dator 2.						
Underlättar miljön att kunna dela in barnen i små grupper, vid behov						

1. Vad för slags material?

2. Vad används de till?

Vad för sorts program?

1. Hur länge har du arbetat som förskollärare?
Inom Reggio Emilia verksamheten?
2. Vad anser du påverkar barns lärande?
3. Hur stor inverkan tror du att inomhusmiljön har på barns inläring i förhållande till övriga aspekter?
4. Kan du beskriva miljön hos er?
5. Hur har ni gjort för att bygga upp en stimulerande miljö för barnen?
6. Varför har ni valt att arbeta på detta sätt med inommiljön som ni gör idag?
7. Vilka fördelar respektive nackdelar ser du med den inomhusmiljö som ni har?
8. Hur gjorde ni när ni valde hur inomhusmiljön skulle se ut? Vad i miljön skulle ni vilja utveckla?
9. Hur viktig är miljön i utformningen av er verksamhet?
10. Får barnen vara delaktiga i utformandet av inomhusmiljön?
11. Hur får ni vetskap om barnens behov och intressen av miljön?
12. Gör ni någon gång några förändringar i inomhusmiljön? I så fall hur och när?
13. Vilka arbetsmaterial använder ni er av när ni arbetar med barnen?
14. Hur arbetar ni med materialet?